

Міністерство освіти і науки України
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

Кафедра педагогіки і психології

Пояснювальна записка
до кваліфікаційної роботи бакалавра

на тему: Соціальні міжособистісні відносини у дітей молодшого
шкільного віку

Виконала: студентка IV-го курсу,
напряму підготовки (спеціальності)
0101 Педагогічна освіта
6.010102 Початкова освіта

Сопов Л. – Е. С.

Керівник: Бергхауер – Олас Е. Л.
Рецензент:

Берегово – 2016 р.

**Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma
II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola**

Pedagógia és Pszichológia Tanszék

Szopó Livia - Etelka

Társas kapcsolatok kisiskolás korban

Szakdolgozat

Témavezető:
Berghauer – Olasz Emőke

Recenzens:

Beregszász – 2016

Зміст

ВСТУП.....	5
I. Людина як соціальна істота	8
1.1. Прив'язаність в утробі матері.....	9
1.2. Прив'язаність після народження	10
1.3. Прив'язаність після першого року життя	10
1.3.1. Стосунки між членами в сім'ї	12
1.3.2. Від залежності до незалежності	14
1.3.3. Формування "я"-концепції	17
1.4. Соціальні міжособистісні відносини у дітей ясельного віку	23
1.5. Соціальні міжособистісні відносини у дітей дошкільного віку	24
1.6. Соціальні міжособистісні відносини у дітей молодшого шкільного віку	26
II. Соціометрія	32
2.1. Початок соціометричних досліджень	33
2.2. Соціометрія кількох аспектів.....	34
III. Аналіз малюнків	39
3.1. Кінетичний малюнок школи	41
IV. Результати емпіричного дослідження	43
ВИСНОВКИ.....	59
Резюме	61
Використана література.....	62
Список рисунків	65
Список таблиць.....	66
Додатки.....	67

Tartalom

BEVEZETÉS	5
I. Az ember mint társas lény	8
1.1. Kötődés az anyaméhben	9
1.2. Kötődési viselkedések a születés után.....	10
1.3. Kötődési viselkedés egy éves kor után.....	10
1.3.1. A családon belüli kapcsolatok.....	12
1.3.2. A függőségtől a függetlenedés felé	14
1.3.3. Az éntudat kialakulása.....	17
1.4. A bölcsődébe járó gyermekek kapcsolatai	23
1.5. Az óvodáskorú gyermek társas kapcsolatai.....	24
1.6. Az iskolás gyermek társas kapcsolatai	26
II. A szociometria	32
2.1. A szociometria vizsgálatának kezdete.....	33
2.2. A több szempontú szociometria lépései	34
III. A rajzelemzés	39
3.1. Kinetikus iskolarajz	41
IV. Esettanulmány	43
ÖSSZEFOGLALÁS.....	59
Ukrán nyelvű összegzés	61
Felhasznált irodalom jegyzéke	62
Ábrák jegyzéke.....	65
Táblázatok jegyzéke.....	66
Mellékletek.....	67

Bevezetés

Szakedolgozatomban a kisiskolás korú gyermekek társas kapcsolatának vizsgálatával foglalkozom. Azért esett erre a témára a választás, mivel a 2. osztály tanáraként, nevelői és oktatói munkám hatékonysága érdekében tudatában kell lennem az általam vezetett osztályon belüli társas viszonyokról. A társas kapcsolatoknak már kisiskolás korban is jelentős hatás van a személyiségfejlődésre és a társadalomba való beilleszkedésre, vagyis a szocializációra. Felméréseimet az Ungvár Magyar Tannyelvű Elemi Iskola és Drugeth Gimnázium 2. osztályos tanulóival végeztem. Munkám során a szociometria és a rajzelemzés módszere által próbáltam betekintést nyerni az adott osztály társas szerkezetébe.

Célom a szakedolgozat megírásával az, hogy átláthatóbbá váljon számomra a 2. osztály társas viszonya és feltárjam a csoportban jelenlévő kapcsolatok hálózatát.

A szakedolgozatom kutatásához kapcsolódó hipotézisem, hogy a több szempontú szociometria és rajzelemzés együttes alkalmazása, áttekinthetően feltárja a csoporton belüli rejtett kapcsolatok rendszerét. Valamint, hogy e két módszer együttes alkalmazható a kisiskolás gyerekek körében végzett társas kapcsolatok feltárására.

Az első fejezetben a kötődés fontossága és hatása van leírva. Bemutatásra kerül a magzat és anyja közötti kölcsönös kötődés kezdetleges formája, a méhen belüli kötődés. Továbbá a születés és egy éves kor utáni kapcsolat kerül felvázolásra. Fontos összetevőjét képezi a fejezetnek a családon belüli kapcsolatokkal foglalkozó rész, melyben részletesen van tárgyalva az anya és gyermeke, az apa és gyermeke valamint a testvérek közötti kapcsolat. A családon belüli kapcsolatok mellett bemutatásra kerül a leválás, függetlenedés folyamata. Szintén ebben a fejezetben nyerhetünk betekintést az én fejlődés, mint a személyiség alakulásának és a társas világba való beilleszkedés alapjaiba. A következő három alfejezetben jelennek meg a bölcsődés, óvodás valamint iskolás korú gyermek társas kapcsolatainak jellemzői.

A második fejezet a szociometriai címet kapta, mivel ebben a részben kerül tárgyalásra a szociometriai vizsgálatok története, valamint bemutatásra kerül a Moreno által alkalmazott szociometria és Mérei által alkalmazott több szempontú szociometriai kutatások különbségei. Továbbá vázolja van a több szempontú szociometriai felmérés készítésének folyamatai lépésről lépésre.

A harmadik fejezetben a rajzvizsgálat bemutatására kerül sor. Megtudhatjuk, milyen típusai vannak a rajzteszteknek. Említésre kerül Vass Zoltán professzor neve, akinek a nevéhez köthető a rajzelemzés módszere. A fejezeten belül tárgyaljuk a kinetikus iskolarajzot valamint a teszt felvételének módszerét.

Az utolsó fejezetben a 2. osztályban végzett a több szempontú szociometriai vizsgálat és rajzvizsgálat eredményei kerülnek bemutatásra. Itt jelenik meg tehát az elkészített gyakorisági és kölcsönösségi táblázatok, valamint a szociogram és kinetikus szociogram értelmezése.

A munka megírása során a könyvtári anyaggyűjtés módszere is alkalmazásra került. A felhasznált szakirodalmak közül az egyik legjelentősebb Vass Zoltán *A rajzvizsgálat pszichodiagnosztikai alapjai* című könyve, amely rendkívül értékes és úttörő műnek számít. A szerző gazdagon használja a különböző szakirodalmakat. Csak ebben a műben 648 irodalmi adatra hivatkozik. Nagy tapasztalatáról az is tanúskodik, hogy ebben a könyvben a 25 000 darabból álló gyűjtéséből 1256 megtalálható. A könyv átfogó, teljes képet ad a pszichodiagnosztikai rajzelemzés módszeréről. Részletes leírásra kerülnek a rajztesztek felvételi technikái, valamint a rajzok helyes értelmezése és elemzése.

Mérei Ferenc *Közösségek rejtett hálózata* c. könyve nagy jelentőséggel bír a munka megírása szempontjából. A könyv először 1971 - ben készült el, akkor még világújdonságnak számító szociometriai adatok értelmezését és elemző módszereinek leírásait tartalmazza. A mű pontos útmutatást ad a szociometriai felméréshez, a szociogramok készítéséhez, a társkapcsolati mutatók kiszámításához. Bemutatja a kisebb – nagyobb közösségekben kialakult kötődések, választások, csoportosulások, társas viszonyok, konfliktusok feltárásához szükséges módszereket. Tárgyalja továbbá a Moreno szociometriája és Mérei több szempontú szociometriája közötti különbségeket.

Mérei Ferenc és Binét Ágnes *Gyermeklélektan* című művének is jelentős szerepe volt a kutatott téma megismerése szempontjából. A műben találkozhatunk a gyermeki kötődés típusaival, többek között az anya – gyermek kapcsolat részletes leírásával, valamint a korai társas kapcsolatok felvázolásával. Tárgyalja továbbá a gyermeki csoportok felépítését, valamint a gyermek társas világba való beilleszkedését.

A munka elkészítése szempontjából jelentős szakirodalom Mönks és Knors *Fejlődéslélektana*. Olyan alapvető munka, amely tükrözi a fejlődéslélektan tudományának eddigi eredményeit. E mű komplex módon - az integrált közelítésmódot és gyakorlati szempontokat is érvényesítve - dolgozza fel a kutatási eredményeket. Különös értéke a könyvnek, hogy az integrálás mellett felvállalja a gyakorlat-központúságot is, olyan

kérdéskörök is terítékre kerülnek, amelyek ma különösen aktuálisak a személyiségfejlesztő munkában.

A téma aktuális napjainkban is, hiszen modernizált és felgyorsult világunkban még inkább tudatában kell, hogy legyünk, valamint oktatói munkánk során figyelembe kell, hogy vegyük az adott csoportok kapcsolatainak szerveződését.

„Noha az egyén az érzelem helye – csakis őbenne mérhető az érzelem -, a társas mátrix határozza meg, ki, milyen érzelmeket, mikor, hol, milyen alapon és milyen okból fog nagy valószínűséggel tapasztalni, illetve hogyan fejezik ki azokat” - írja Kemper (1993) a szociológiai modellekről szóló összegző cikkében (Hámori, 2006, 18.).

I. Az ember, mint társas lény

A személyiségfejlődés összetett hatásrendszerek eredménye. Az örökletes és a környezeti tényezők nemcsak a szomatikus, a pszichikus, a kognitív funkciók fejlődésére fejtik ki hatásukat, hanem a szociális viselkedés megnyilvánulásaira is (Cole - Cole,2003, 374.).A személyiségünk embertársainkkal szerveződött kapcsolatok rendszerében formálódik.

Az ember alapvetően társas lény, ezért természetes igénye a közösségi lét, a közösségben való létezés. Az egyes emberekkel átélt kapcsolatok élményei, érzelmi emléknymoi a személyiségfejlődés lényeges építőköveit jelentik. A perszonális kötődési viszonyulás az emberi viselkedés szabályozásáért felelős érzelmi működésrendszer részét képezi, amelynek alapja a korai anya – gyermek kapcsolatban alakul ki, azonban a kötődés örökletes és a későbbi életkorokban fellelhető további komponensei is megtalálhatók benne. Mindazonáltal a kötődésemélet lehetőséget nyújt a korai kapcsolat értelmezésén túlmenően a személyiségfejlődés újabb és újabb életkori szakaszaira vonatkozó pedagógiaelméleti és gyakorlati pedagógiai következtetéseinek a továbbgondolására is (Zubrits, 2012, 102 – 103.).

Tehát az emberi kapcsolatok jelentősége szinte túlbecsülhetetlen életünkben. A társaknak nem kizárólag a lelki egészség, hanem a kiegyensúlyozottság és a pszichés komfortérzet szempontjából is fontos szerepük van. A bennünket körülvevő emberek hatással vannak a normáink alakulására, a feladatvégzés színvonalára valamint az önértékelésre (N. Kollár – Szabó, 2004, 279.).

A szociálpszichológia az a tudomány, mely a társas világ pszichológiai oldalaival foglalkozik. Rendkívül szerteágazó és kiterjedt. A társas világ elemzéséhez tartoznak a csecsemő első mosolyai, egyáltalán a szocialitás (társasság) különleges jelentősége az

emberré válásban, a személy korai érzelmei a kognitív fejlődésben. Ide tartoznak a naiv pszichológiai elméleteink a társakról és a viselkedés okairól, valamint a társas sztereotipizálás formái egészen az előítéletekig. A szociálpszichológia törzsanyagát tehát az attitűdök, a csoportszerkezet, a befolyásolás meghatározói képezik (Pléh – Borsoss, 2004, 797.).

A társas kapcsolatok a közösségekben bontakoznak ki. A közösség (csoport) mint társas közeg létfontosságú szerepet játszik az ember egész életében, mert az egyén közösség nélkül élet- és fejlődésképtelen. Ebből fakadóan „[...] minden életszakaszban szükségszerűen kapcsolódunk különböző kiscsoportokhoz. [...] Ezek a csoportok a társas hatásokon keresztül befolyásolják az egyén viselkedését, választásait, kapcsolati módjait” (Sallai, 1996, 80.).

1.1. A kötődési az anyaméhben (Intrauterin kötődés)

A prenatális fejlődés az élet folyamatának olyan lényeges kezdeti szakaszának tekinthető, amely nem választható el a következő életszakaszok eseményeitől, azokkal szoros kapcsolatban áll.

A gyermek első környezete az anyaméh. Már a fogantatástól kezdve szoros kapcsolat áll fenn az anya és a magzat között. A babáját váró anya szubjektív érzelmei, gondolatai meghatározó módon járulnak hozzá a kötődés alakulásához. A fizikai fogantatással párhuzamosan végbemegy egy lelki értelemben vett fogantatás is (Zubrits, 2012, 102 – 103.). Az anya belső világának minden rezdülése, mint például az anya depressziója, hormonális zavarok, párkapcsolati zavarok, érintik a magzat testét és lelkét. Kutatások bizonyítják, hogy az anya születendő gyermekével kapcsolatos beállítódásai meghatározóan hatnak a születendő gyermek személyiségére, másokkal való viszonyára (Hidas – Raffai – Vollner, 2013, 11 – 13.). A külső világ behatásai szintén eléri a magzatot. Ebben a folyamatban nagyon sok tudatos és tudattalan összetevő játszhat szerepet, amelyek együttesen eredményezik a méhen belül növekvő baba folyamatos elfogadását, a hozzá fűződő érzések erősödését. De az adott családi közösség tagjainak várakozásai szintén fontosak lehetnek.

Más vizsgálati eredmények azt is megerősítik, hogy az intrauterin kötődés alakulásában az anya magzatának erősebb mozgásaira adott érzelmi viszonyulásaitól kezdve határozható meg az az időszak, ahonnan számítva jelentőssé válik a legkorábbi kapcsolat erősödése (Stocker – Hargitai, 2007, 239 – 259.) .

Tehát az anyaméhben szerzett tapasztalatok kihatnak az ember testi – lelki fejlődésére, személyiségére és innen eredően a társas kapcsolatainak milyenségére (Hidas – Raffai – Vollner, 2013, 11 – 13.).

1.2. Kötődési viselkedés a születés után

A gyermek keresi a kötődést anyjával a születése után is. Mérei szerint az újszülött viszonya anyjához egy veleszületett emberi sajátosság. Olyan helyzet, amelyet egyrészt a lét biztosítása, másrészt a ráutaltság határoz meg, s kisgyermeknél egy idő után ennek megvan az érzelmi megfelelője is (Mérei – Binét, 1981, 14.). Tehát a csecsemő rendelkezik olyan hajlammal, hogy bizonyos emberek közelségét keresse, és hogy ezek mellett az emberek mellett biztonságban érezze magát. Ezt kötődésnek nevezzük és ez a későbbi kapcsolatok alapjául szolgál. Bowlby szerint, a családi környezet, amelyben a csecsemő első s egyben legfontosabb tapasztalatait szerzi ez a szociális kapcsolatok modellje (Zsolnai, 2001, 26.). A pszichológusok a fejlődést befolyásoló családi hatások közül a legtöbbet a szülők szerepével foglalkoznak, mivel az élet első éveit különösen fontosnak tartják (Mönks – Knores, 1998, 95.). A családban kialakuló erős kötődések, s főként az anya – gyermek közötti kapcsolat alapozza meg, hogy milyen lesz a gyermek szociális viselkedése a későbbiekben (N. Kollár – Szabó, 2004, 74 - 75.).

1.3. Kötődési viselkedés egy éves kor után

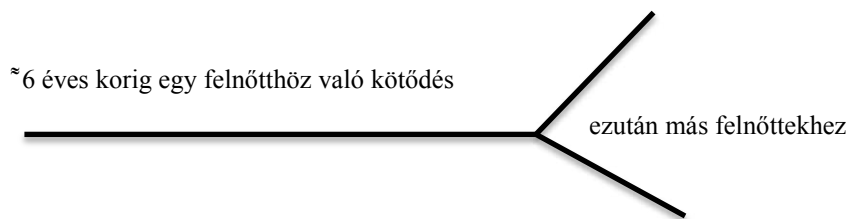
Az első életév második felében még mindig leginkább egy személyre irányul a kötődési viselkedés. Hamarosan azonban elkezd kiterjedni más személyekre is. Az embernek sajátossága, hogy beszél, nevet, manipulálja környezetét, és kontaktusokat keres másokkal. Ezekből a lehetőségekből jön létre a kötődési viselkedés (Cole - Cole, 2003, 217 - 220.).

Mönks és Knors szerint a kötődési viselkedés alapvető törekvésként létezik a személyben.

Az eddigi ismeretek alapján a kötődésre vonatkozóva két elmélet létezik: a differenciálás elmélete és a párhuzamosság elmélete.

A differenciálás elmélete Bowlbyig, 1951-ig vezethető vissza. A kötődést és a függőséget sokáig azonos fogalmaknak tekintették, ez a kettő azonban két különböző viselkedésmód. A kötődő gyermek nem csak szociális kontaktust, hanem szeretetteljes és bensőséges találkozást is keres. Ennek keresésekor előnyben részesít bizonyos személyeket, az anyát, az apát vagy más közeli családtagokat. Bowlby elmélete szerint a 6.

életév végéig relatív összetartozás áll fenn anya és gyermeke között, és a gyermek csak ezután kezd kötődni más személyekhez.

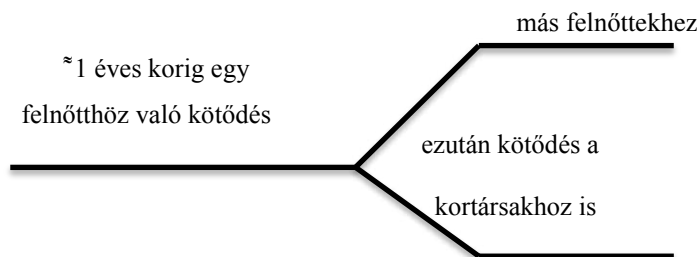
1. ábra. A differenciálási elmélet sematikus ábrázolása

(Mönks – Knores, 1998, 96.)

A párhuzamosság elmélete szerint, már röviddel az első életév után kötődik mind felnőttekhez, mind kortársaihoz. Bár ezen a területen kevés vizsgálat áll rendelkezésünkre, azért megállapíthatóak a következők:

1. A hat hónapos és egy éves kor között a gyermekek fokozatosan keresik a közelséget, a direkt testi kontaktust. Egyre inkább képes kifejezni érzéseit.
2. A fejlődés következő szakaszában növekszik az önérvényesítés és a megerősítés iránti igény.
3. Az első életév után azonban már tapasztalható, hogy változik és bővül azon személyeknek a köre, akikkel kapcsolatban van a gyerek, akikhez kötődik. A legerősebben az anyához kötődik, de emellett már más családtagokhoz és gyerekekhez is.

A kortársakhoz való kötődés, nagy mértékben meghatározza a gyermek viselkedését.

2. ábra A párhuzamosság elméletének sematikus ábrázolása

(Mönks – Knores, 1998, 97.)

1.3.1. Családon belüli kapcsolatok

Mint már korábban is említettük, a gyermek elsőként az anyához kötődik. Az anya – gyermek közötti kapcsolat már az anyaméhben megalapozódik. A gyermek keresi a

kötődést anyjával a születése után is. Ezt a velünk született, és korai anya – gyermek kapcsolatban kiteljesedő környezeti meghatározókat egyesítő jellemzőt: „belső munkamodellnek” nevezte el Bowlby. Szerinte ez a szociális kapcsolatok modellje, az én modellje, amelyek egymástól függetlenek, viszont fejlődésükben egyaránt fontos szerepet játszik a családi környezet, amelyben a csecsemő első s egyben legfontosabb tapasztalatait szerzi (Zsolnai, 2001, 29 – 32.).

Winnicott szerint a gyermek mentális egészségét a megfelelő bánásmód alapozza meg. Ez a bánásmód a maga természetességében bontakozik ki azoknál az anyáknál, akik elmerülnek csecsemőjük gondozásában. Vannak feladatok, amelyek a csecsemő érzelmi fejlődésének korai szakaszához tartoznak. Ezeket csak olyan érzelmi környezetben tudják teljesíteni, ami elég jó (Winnicott, Ed: Péley, 2004, 104 – 106.).

Tehát a korai anya - gyermek kapcsolat kiemelten fontos a fejlődés szempontjából. A csecsemő számára a külvilágot, de a saját magára vonatkozó első és legalapvetőbb információkat is az őt körülvevő emberek közvetítik (N. Kollár – Szabó, 2004, 75 – 77.), (Budai, 1986, 83 – 85.).

Winnicott használja először az „elég jó” anya fogalmát. Az „elég jó” anya egy olyan személy, aki ki tudja elégíteni csecsemője kezdeti szükségleteit, mégpedig annyira jól, hogy a csecsemő, mikor kiemelkedik az anya – gyermek mátrixból, képessé válik arra, hogy rövid onnipotencia – élményt átéljen. Az onnipotencia – élmény Winnicottnál a belső világ jelentésteli szerveződéséhez szükséges élményt jelenti.

Az anya azért képes kielégíteni gyermeke szükségleteit, mert időlegesen egyetlen feladatnak adta át magát, a csecsemőjéről való gondoskodásnak (Winnicott, Ed: Péley, 2004, 120 – 126.). Az „elég jó anya” fogalma kiterjeszthető mindkét szülőre, sőt minden nevelőre és gondozóra. Bruno Bettelheim szavaival: „... ha valaki jól fel akarja nevelni gyermekét, nem kell feltétlenül tökéletes szülőnek lennie, mint ahogy a gyermektől sem kell elvárni, hogy tökéletes ember legyen vagy váljék belőle. A tökéletesség halandó ember számára nem elérhető... Az viszont igen is lehetséges, hogy elég jó szülők legyünk – vagyis olyan szülők, akik jól nevelik gyermeküket” (Bowlby, 2009, 9.).

Mint ahogy feljebb is említettük az anyával való kötődés után a gyermek az édesapával, a testvérekkel, illetve a nagyszülőkkel kerül kötődésbe. A családi kapcsolatrendszerben tehát ezen kapcsolatok létrejötte kerülhet az elemzés fókuszába.

Az apához való kötődés azonos formában történik, mint az anyához fűződő kapcsolatban. Általában hasonló intervallum alatt alakul ki, vagy egy kicsit később. A kötődés alakulásának folyamatában meghatározó az együtt eltöltött idő mennyisége. Az

apák elérhetősége megegyezően az anyák viselkedésével érzelmi támogatást, biztonságos bázist jelent kezdetben. Az „idegen helyzet” vizsgálatok bebizonyították, hogy a csecsemő az apa jelenlétére, illetve távollétére hasonló módon reagál, mint az anyáéra (Cole – Cole, 2002, 250 – 253.).

Más kutatási eredmények azt is kimutatták, hogy a két szülőhöz való kötődés alakulásában kétéves kort követően kifejezettebben érzékelhető a nemi különbségek szerepe, a fiúk ekkortól az apát részesítik inkább előnyben a választásoknál, a lányok pedig az anyát.

Majd ötéves kor körül az is megfigyelhető, hogy átmenetileg felerősödik a gyerekek ellenkező nemű szüleikhez fűződő vonzalma. A kisgyermek – apa kapcsolat a gondozási feladatok mellett együttes játékokra ad lehetőséget, amely örömforrást és izgalomfokozó élményt jelent a gyermek számára. További kapcsolatuk alakulását a gyermek neme, életkora, a testvérek száma, illetve más egyéb tényezők befolyásolják (Vajda – Kósa, 2005, 147 – 152.).

A szülők mellett a testvérekkel is bensőséges kapcsolatok szövődnek. A testvérek közötti kötődés erősségét befolyásolja a kapcsolat érzelmi atmoszférája, a személyes tulajdonságok és a szülőkhöz fűződő viszony (Fauer, 1988, 30 – 33.). Az érzelmi kontaktus az együttnevelkedés során végig intenzív marad, sőt a felnőttkorban is fontos támpontot jelent. A testvérek között gyakran előforduló jelenség a féltékenység és a rivalizálás. Fontos referenciaként szolgálnak egymás számára. Az azonosulás mellett azonban megfigyelhető a deidentifikáció jelensége, amikor lentétes tulajdonságokat alakítanak ki az elkülönülés jelzésére. A korban közelebb álló és azonos nemű testvérek rivalizálása erőteljesebb lehet. Ugyanakkor ikreknél és közeli életkorú testvéreknél gyakran megfigyelhető a nagyon szoros érzelmi kapcsolat, valamint ezzel párhuzamosan a szülőkkel kialakított kötelék gyengülése. (Zsolnai, 1987, 165 – 180.) .)

Minden gyermeknek sajátos szociálpszichológiai helyzete van a családban, abból kifolyólag, hogy hányadik gyermekként született. Ez a szociálpszichológiai helyzet eltérő személyiségfejlődést eredményez (Adler, 1990, 121.).

A nagyszülők szintén hatással vannak a gyerekek személyiségének alakulására. Gyakran a gondozási – nevelési feladatokban is nagy részt vállalnak. Vizsgálatok is bizonyítják, hogy az unokák a nagyszülőkkel általában intenzív és meleg érzelmi kapcsolatot építenek ki, amelynek alakulásában itt is a rendszeres találkozások játszanak döntő szerepet (Vajda – Kósa, 2005, 147 – 170.). Tehát levonható a következtetés, miszerint a felnőttekhez fűződő érzelmi kötődés intenzitása függ a felnőtteknek a gyermek

életében betöltött pozíciójától, a találkozás, az együttlétek gyakoriságától, a közös tevékenység örömteli voltától.

1.3.2. A függőségtől a függetlenedés felé

Az anya – gyermek kapcsolat egyfajta függőség, olyan kapcsolat amelyben a gyermek az anya gondozására, védelmére szorul. Fejlődése attól függ, hogy az anyai szeretet hogyan látja el.

A függőségtől a függetlenség felé vezető úton azonban minden emberi lénynek el kell indulnia. A függőség és függetlenség fogalmának jobb megértése érdekében Winnicott három kategóriát állít fel, melyek a következők:

- abszolút függőség
- relatív függőség
- és a függetlenség felé vezető út

Az abszolút függőség

A csecsemő érzelmi fejlődésének legkorábbi szakaszában teljes mértékben függ az eleven anya, az anyaméh és az anyai gondoskodás fizikai ellátásától. De pszichológiai értelemben a csecsemőre egyszerre érvényes a függetlenség és a függőség. A gyermeknek rendelkezésére áll mindaz, amit örökölt, beleértve az érési folyamatokat és az esetleges patológus öröklött hajlamokat. foglalja az ösztön-énnek, az ösztönöknek és viszontagságaiknak, valamint az én ösztönökkel szembeni védelmi mechanizmusainak teljes történetét.

A szülők függenek a csecsemő öröklött hajlamaitól. A szülő azonban gondoskodhatnak az egészséges, azaz érett gyermekről, aki mindig a pillanatnyi korához képes érett. Amennyiben a gondoskodás megfelelő, a gyermek érési folyamatát nem gátolja, hanem annak részévé válik.

A csecsemő érési folyamatához alkalmazkodni összetett dolog, ami óriási elvárásokat támaszt a szülőkkel szemben.

Legelőször az édesanya maga a serkentő környezet. Winnicot ezt a különleges anyai állapotot „elsődleges anyai elmerülésnek” nevezi. Ez kifejezi, hogy a várandósság vége felé és a szülés utáni pár héten keresztül az édesanyát a gyermekről való gondoskodás köti le, teljesen „átadja magát” a gyermekről való gondoskodásnak. Ekkor a csecsemőt saját részének tekinti, ezen felül azonosul vele és nagyon jól tudja, hogy mit érez a gyermeke.

Ebben az értelemben az anya is függőségi állapotban van és sérülékeny. Erre használja Winnicott az „abszolút függőség” kifejezést.

Bálint Mihály a levegő oxigénjét említi meg az abszolút függőség példájaként, amiről a gyermek semmit sem tud. Gondolhatunk a fürdető víz hőmérsékletére is, amit az édesanya a könyökével ellenőriz. A csecsemő nem tudja, hogy a víz lehet túl forró vagy túl hideg, hanem természetesként fogadja el a testhőmérsékletű vizet (Bálint, 1951, 1999, 136 – 151.)

A csecsemő én – szükségleteihez az édesanya csak kevés ideig alkalmazkodik érzékenyen. Ez a szakasz csak néhány hónapig tart, a várandósság vége felé és a csecsemő életének kezdetén. Az anyai gondoskodás úgynevezett apró tökéletességei miatt a csecsemő hamarosan felfedezi a rugdalózás huncutságát és a mérgeződés örömeit. Ekkor az anya ismét saját életét kezdi élni, ami végül a csecsemő igényeitől meglehetősen függetlenné válik. Az az anya, aki az érzékeny alkalmazkodást nem tudja fokozatosan *elvetni*, az hibázik. Hibázik abban, hogy nem ad okot gyermekének a haragra. Az a csecsemő, akinek nincs oka a dühre, de magában hordozza az agresszivitás összetevőinek szokásos mennyiségét, különösen nehéz a helyzete, mert képtelen az agresszivitás és a szeretet összeegyeztetésére.

Ebben az abszolút függőség szakaszában nincs tudatában a csecsemő az anyai gondoskodásnak.

Relatív függőség

A relatív függőség az abszolút függőséggel szemben, az a függőség, amelyet a csecsemő már felismer. A relatív függőség szakasza tartalmazza az adaptációnak és az adaptáció fokozatos elmulasztásának a szakasza. Az anyák nagy részének rendelkezésére áll a fokozatos de – adaptáció képessége, ami szépen illeszkedik a gyermek gyors fejlődéséhez. Létrejönnek feltételes reflexek, mint például, amikor az etetésre váró csecsemő várni tud pár percet, mert a konyhából beszűrődő zajok jelzik, hogy az étel hamarosan megérkezik. Ahelyett, hogy izgatottá válna, a zajoknak inkább hitértéke van a számára, és emiatt tud várni.

A csecsemőnek „önmagát nyújtó” gondozóra van szüksége, nem pedig szerepet játszó személyekre.

A relatív függőség szakaszának jutalma, hogy a csecsemőben elkezd tudatosulni a függőségi helyzet. Amikor az anya hosszabb ideig van távol, mint ameddig a csecsemő el tudja hinni, hogy még életében van, akkor megjelenik a gyermek tudásának első jele, a szorongás. Az anya szükségességének érzése utáni szakaszban a csecsemő elkezd felismerni az elméjében, hogy az anyára szüksége van.

A tényleges anyai utáni vágy fokozatosan égető és valóságos borzalmas lesz, ezért az anyák gyűlölik elhagyni a gyermeküket, és inkább nagy áldozatot hoznak, minthogy fájdalmat okozzanak. Mindemellett gyűlöletet és kiábrándulást okoznak a különleges szükséglet ezen időszakában. Ez a szakasz körül – belül hat hónapos kortól két éves korig tart.

Ebben a korszakban megjelenik az anyával való azonosulás képessége. Érteni és használni kezdi a beszédet.

Függetlenség felé

A társas élet folyton táguló köreiben a gyermek a közösséggel azonosul, mert környezete saját szelfje személyes világának a mintája, és ugyanakkor egy tényleges külső jelenség.

Ezen az úton a gyermek valóban függetlenné válik, kielégítő személyes életet él, miközben részesei a társadalmi folyamatoknak. Természetesen a szociális fejlődés során könnyen lehetséges a visszaesés, ha a személy szembekerül elviselhetetlen társadalmi feszültségekkel, mielőtt még személyes tűrőképessége képes lenne azt elviselni.

A függetlenedés során a serdülőknek is nagy szükségük van a szülők segítségére. Amikor a serdülő az egyik társas kör után ismeri meg a másikat a szülők jobban látják, mint gyermekeik, hogy mikor túl gyors a behatárolt társas körből a végtelen szociális körbe való belépés.

A latencia alatta gyermekek általában meg vannak elégedve azzal a függőséggel, amit szerencsésük van megtapasztalni.

A felnőttek is csak nagyon ritka esetekben érik el a teljes érettséget, ezért folytatniuk kell a növekedés és felnövés folyamatát. Idővel a munkájuk segítségével megtalálják életterüket a társadalomban, esetleg megházasodnak, vagy megállapodnak egy olyan helyzetben, ami kiegyezés a szülők utánzása és a személyes azonosság dacos felállítása között. Csak azután mondhatjuk, hogy megkezdődött a felnőtt élet, miután megtörténik ez a fejlődés (Winnicott, Ed: Péley, 2004, 134 – 140.).

1.3.3. Az éntudat kialakulása

Az egyik jelentős változás, amely a társas kapcsolatok alakulásával szorosan összefügg a korai gyermekkorban bekövetkező én-fejlődés.

Az egyik legvitatottabb kérdés a fejlődéslélektanban, hogy milyen korán és milyen mértékben van jelen az én és a nem – én különbségének érzése. Az én a személy mentális reprezentációja a saját tulajdonságairól, társas szerepeiről, múltbéli tapasztalatairól, jövőbéli céljairól. Az a sokféle ismeret, tapasztalat, érzés, amely az énfogalmat alkotja

egyetlen egésszé integrálódik az egyén számára, amelyet az önazonosság és folyamatosság érzése jellemez. Több kutató szerint az énfogalom többféle, lazán kapcsolódó területre osztható, például fizikai megjelenéssel, társas viselkedéssel vagy érzelmekkel kapcsolatos területek.

Az én funkciója

Az én egy sokarcú és dinamikus entitás: aktív, erővel rendelkező, képes a változásra, valamint sokféle társas és személyen belüli funkcióval rendelkezik (Markus és Wurf, 1987).

Az én funkciói (Oyserman és Markus, 1993, Higgins, 1991, Carver és Scheier, 1998).

- jelentést, értelmet ad az egyén tapasztalatainak,
- szervezi a gondolatokat, érzelmeket, a viselkedést,
- motivál a cselekvésre: tervet készít, ösztönzőket biztosít,
- mércét állít az egyén számára (N. Kollár – Szabó, 2004, 54 – 56.).

A szelf fejlődése Daniel Stern elméletében

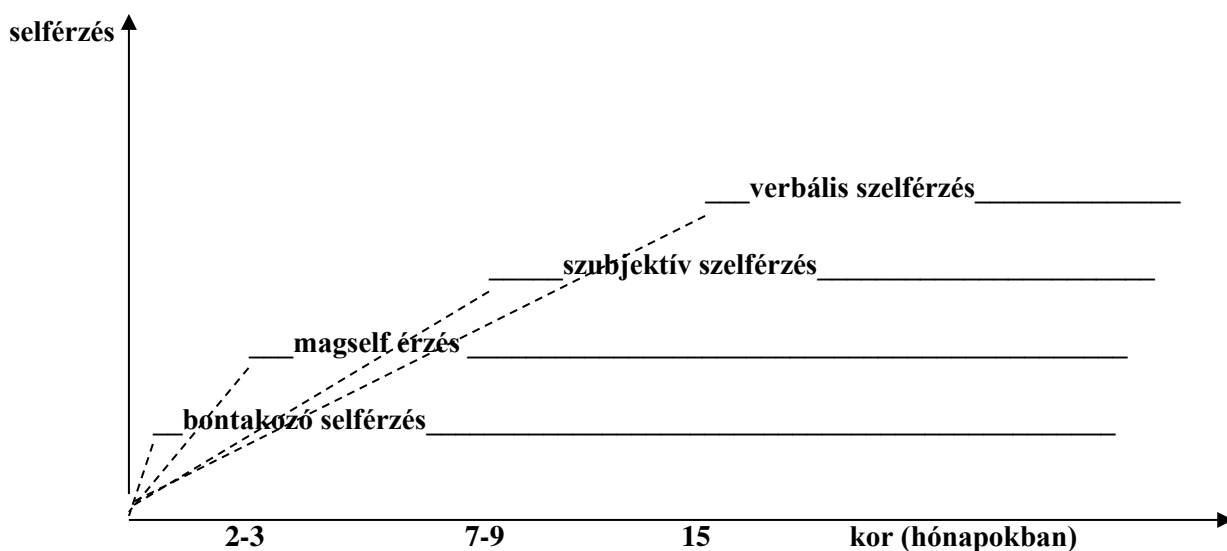
Stern a modern fejlődéslélektan eredményeiből kiindulva fogalmazza meg az énfelődésről szóló elméletét. Alapfeltevése az, hogy egyes preverbális én-érzések már a születés pillanatában, vagy az előtt léteznek, míg az én más területeinek megjelenéséhez később megjelenő (megérő) pszichés funkciók szükségesek (Stern, 2002, 54 – 55.).

„Legszemélyesebb valónk (a szelf) és határai az emberi természetről folytatott (...) elmélkedések középpontjában állnak, és az önérzékelés és párja, a másik személy érzékelése, olyan egyetemes jelenségek, amelyek mélységesen befolyásolják minden társas tapasztalásunkat (Stern, 2002, 5.)”. Stern szavai arra mutatnak rá, hogy szelftudatunk olyan meghatározó részünk, amely mind saját valóságunk, mind társas kapcsolataink meghatározó eleme. A pszichológia azon kérdései, hogy mitől olyan egy ember, amilyen, miért viselkedik ő úgy ahogy, és miért látja önmagát és társait úgy, ahogy, mindig nagyon foglalkoztatták.

Annak, hogy a beszédelőttés csecsemő önérzékelésének tanulmányozását Stern központi helyre teszi, sok oka van. Bizonyos önérzékelések már a beszéd előtti időszakban is léteznek, ám eddig nem kaptak kellő figyelmet. Azt, hogy ilyen egyáltalán létezik ebben a korai korban, gyakran elvetik, sőt szóba sem hozzák. Stern szerint a fejlődés valamilyen későbbi pontján, amikor a nyelv és az önmegfigyelő tudat megjelent, kialakul az önérzékelés szubjektív élménye is, amely mindenkiben közös, és központi távlatot nyújt a személyközi világ szemléletéhez.

Az én-ézés/self formái változnak, 4 formája van, amelyek különböző kapcsolódási módokat jelentenek:

1. bontakozó/kiemelkedő self ézése	0-2. hónap
2. magself (core self) ézése	2-6. hónap
3. szubjektív selfézés	7-15. hónap
4. verbális selfézés	15 hónapos kortól.

3. ábra. A self ézés formái

(Stern, 2002, 43.)

A bontakozó self

A legkorábbi időszakban, a születéstől a második hónapig, bontakozik ki a világ egyfajta, az önérzékelést is magába foglaló érzékelése. A csecsemők ebben a korban különböző tapasztalatokat próbálnak egymással összefüggésbe hozni. Szociális képességeikkel azon munkálkodnak, hogy biztosítsák a társas interakciókat. Ezek a kölcsönhatások affektusokat, észleleteket, érzékszervi – mozgásos (szenzomotoros) történéseket, emlékképeket és más megismeréseket teremtenek (Cole – Cole, 2002, 184 – 191.). Különféle integrációk bizonyos történések között ösztönösen jön létre. Például, ha a csecsemők egy tárgy megtapogatásával alakot érzékelnek, anélkül is tudni fogják, hogyan fest az a tárgy, hogy előzőleg látták volna. Más integrációk nem ennyire automatikusak, de

a csecsemő könnyen elsajátítja őket. Az összekapcsolódások gyorsan alakulnak ki, és csecsemők átélik a szerveződés kibontakozását. Elindul az a folyamat, melyben *a bontakozó önérzékelés* megvalósul. Kialakul az egységbe szerveződő hálózatok élménye, amelynek területét úgy tekinthetjük, mint a bontakozó viszonyulás tartományát. Ebben a korban kialakult hálózatokat azonban nem fogja össze egyetlen szervező szubjektív perspektíva sem. E korai időszakban a csecsemőknek még különálló, összefüggéstelen élményeik vannak, melyeket majd még egyetlen átfogó távlatba kell egyesíteni. Stern úgy véli, hogy a csecsemű éppúgy képes átélni a kibontakozó szerveződés folyamatát, mint a végeredményt, és a kibontakozó szerveződésnek éppen ez az élménye az, amelyeket bontakozó önérzékelésnek nevez Stern. Ez tehát épp úgy a folyamat érzése, mint a produktumé. A szerveződés kibontakozás nem több a tanulás egyik neménél (Stern, 2002, 47 – 70.).

A társas élmények kapcsolódásának konstrukcionista megközelítési módjai

Ez a szemlélet azt feltételezi, hogy a csecsemő eleinte úgy érzékeli az embert, mint a sokféle fizikai ingerrendeződés egyikét, amely lényegében nem különbözik másféle elrendeződésektől, például az ablaktól és gyermekágytól. Továbbá feltételezi, hogy a csecsemő először a személyek különálló jellegzetes elemeit ismeri fel: méretet, mozgását, vagy függőleges vonalakat. Ezek az elemi vonások később egy egészé integrálódnak. Arcot, majd fokozatosan emberi alakot alkotnak (Stern, 2002, 70 – 73.). Születéstől a második hónapig a csecsemők a mozgást, a méret és a kontúrsűrűség, a körvonal – elemek egy területegységre eső számának ingertulajdonságait hajlamosak kiválasztani. Két hónapos korig a csecsemők elsősorban a tárgy határvonalait vagy széleit fürkészik. Ha a látáshoz valamilyen hallási inger, például beszédet társítanak, még a két hónaposnál fiatalabb csecsemők is hajlanak arra, hogy a határszélekről az arc belső vonásai felé fordítsák tekintetüket (Vajda, 1998, 43 – 44.). A második hónap körül, amikor a megfigyelési stratégia a belső fürkészésre tolódik át, a csecsemők először a szemre figyelnek majd, aztán a szájra és végül az orra. Miután ezekről a vonásokról elegendő tapasztalatot szerez, kimutatható, hogy öttől-hét hónapig terjedő korú csecsemők több mint egy hétig képesek emlékezni egy olyan sajátos arc képére, amelyet csak egyszer, s nem egészen egy percen át láttak. A konstrukcionista megközelítés egyformán jól alkalmazható a hallásra, a tapintásra és az emberi ingerérezékelés más modalitásaira (Atkinson – Hilgard, 2005, 207 – 209.).

Magérzékelés

A csecsemő fejlődésében a 2. hónaptól ugrásszerű változás áll be.

- megjelenik a szemkontaktus
- gyakoribb lesz a mosoly
- motoros képességek fejlődnek
- megjelennek figyelmi stratégiák
- EEG¹ aktivitás fokozódik
- alvás-ébrenlét ciklus stabilizálódik (Cole – Cole, 2002, 144 – 190.).

Két – három hónapos korukra a csecsemők a személyközi viszonyulást olyan szervező perspektívával közelítik meg, amelyből érzékelhető már egy integrált önérzékelés. Határozott és egységes fizikumként, uralva cselekvésüket, birtokban érzelmeikkel, folyamatosságuk érzetével és azzal, hogy a többi embert is különálló, önálló közreműködőként tekintik.

A selfézés a születés pillanatától alakul és szerveződik, a folyamat során az egymástól elkülönített tapasztalatokat a csecsemő kapcsolja egy tanulási folyamat segítségével. Így létrejön a selfézés megtapasztalása a magself. A magselfben tapasztalatai vannak magáról, a másokról és a testhatárokról (Stern, 2002, 80 – 85.).

A csecsemők a személyközi világ megteremtését jórészt a második és hetedik hónapos kor között hajtják végre. Az önmagukról alkotott első szervező és szubjektív képzetnek szinte alapszinten kell kezdődnie.

A szervezett magérzékelés kialakulásához szükséges élmények:

1. hatóerő élmény – amikor az ember érzi, hogy saját cselekedeteinek ő maga a szerzője, mások tetteikhez viszont nincs közük. Van uralma a maga gerjesztette mozgások felett (ha akarom a karom megmozdul), és elvárja saját cselekvéseinek következményeit (ha becsukom a szemem sötét lesz). Mozgásterveket hoz létre a csecsemő, már az életének az első hónapjától kezdve, amikor megjelenik az akaratlagos mozgás (kéz a szájba mozgás)
2. Az önmagunk egysége – akár mozog (viselkedik), akár nyugalomban van az ember fizikai egésznek érzékeli magát.

¹ Az agy működését kísérő elektromos potenciálváltozások vizsgálatára szolgáló módszer az *elektroencefalográfia*, eszköze az *elektroencefalográf*, amely által kirajzolt hullámsorozat az *elektroencefalogram* (EEG). (http://ttktamop.elte.hu/onlinetananyagok/elettani_gyakorlatok/ch12.html)

3. Az ön-affektivitás – átéljük az érzelmek benső mintázatú minőségét, amelyek együtt járnak más selfélményekkel.
4. Önmagunk története (emlékezet) – amikor érzékeljük a maradandóságunkat, múltunk folyamatosságát.

A magérzékelés tulajdonképpen egy tapasztalati érzékelés, amely során a négy selfélmény egy társas szubjektív távlatban integrálódik az epizodikus emlékezet által nyújtott keret segítségével. Ez az események tapasztalati érzékelése, amely tudaton kívül működik. A döntő kifejezés a self vagy a másik „érezése”. A selfmag tartalmaz továbbá egy, a „másikkal együtt” élménynek az objektív eseményét és szubjektív élményét. Ez a magérzékelés szolgál alapul az összes többi, kifinomultabb önérzékelésnek (Stern, 2002, 86 – 104.).

A szubjektív selfézés

A következő minőségi ugrás a szubjektív selfnek az érzékelése, amikor is a csecsemő felfedezi, hogy saját maga is és mások is rendelkeznek pszichével. Az élet hetedik és kilencedik hónapja között a csecsemő fokozatosan felismeri, hogy a benső szubjektív élmények az elme „anyaga”, megoszthatók lehetnek valaki mással. Ez az anyag lehet cselekvési szándék „Akarom azt a sütit”, érzelmi állapot „Ez roppant érdekes” vagy a figyelem fókusza „Nézd csak azt a játékot”.

A csecsemő rájön, hogy ami az ő elméjében folyik, hasonlít ahhoz, ami más emberek elméjében a folyik, s ez elég ahhoz, hogy valamiképp szavak nélkül közöljön a csecsemő és a másik személy egymással. Ezáltal interszubjektivitást élnek át. Amikor ez megtörténik, a személyközi cselekvés a nyílt cselekvésekből és válaszokból részben belső szubjektív állapotokra tevődik át, amelyek a nyilvánvaló viselkedés mögött rejlenek.

A verbális selfézése

A csecsemő életének második évében jelentkezik a beszéd, így az ön és a másik érzékelés új szintekre tesz szert. A másikkal való együttélés lehetséges módja roppantmód megszaporodik. Első pillanatra a nyelv kifejezetten előnyösnek tűnik a személyközi élmények gazdagításában. Segítségével tapasztalásainknak jóval több részletét oszthatjuk meg másokkal. Lehetővé teszi, ráadásul, hogy két ember a jelentés olyan élményét hozza létre, ami addig míg szavakba nem öntötték ismeretlen volt. S végül lehetővé teszi, hogy a gyermek tulajdon életéről elbeszélést tudjon szöni.

Stern szerint a beszéd „kétélű kard”, amely bár tágítja a kapcsolat lehetőségeket, az élmények egy jelentős részének megoszthatóságát viszont nem segíti elő, sőt gátolhatja.

Az én-élmény és a nyelv egymással kölcsönhatásban alakul. Megjelenik egy új én-funkció, a gyermek képessé válik arra, hogy az ént tárgyként élje meg. Az én, mint tárgy szinonimái a kategorikus self, objektív self vagy konceptuális self.

Az én, mint tárgy megjelenésének 4 bizonyítéka van:

1. a tükör előtt mutatott viselkedés sajátos alakulása

Stern vizsgálatai szerint 18 hónapos kor előtt a gyerekek nem ismerik fel magukat a tükörben. Amikor 18 hónapnál fiatalabb gyerekek arcát rúzzsal befestették, anélkül, hogy azok észrevették volna, a gyerekek a tükörben lévő arcra mutogattak, csak a 18 hónaposok nyúltak a saját arcukhoz.

2. verbális jelölők használata a saját személlyel kapcsolatban (elkezdi használni a személyes névmásokat)
3. nemi identitás kialakulása (ön-kategorizáció)
4. empátia megnyilvánulási formái

Hoffmann leír egy 13 hónapos kisfiút, aki önyugtatásként ujját szopta s fülét húzogatta. Egy alkalommal apját látta szomorúnak, mire húzogatni kezdte annak fülcimpáját, miközben a saját ujját szopta (Cole – Cole, 2006, 253 – 256.) .

A nyelv elsajátítása eszköze az interperszonális egység, a közösség átélésének. A beszéd által a viszonyba lépés új szintje jelenik meg, új funkciókkal: pl: élmények elbeszélése, élettörténetté alakítása. A beszéddel, az én narratív funkciójával megindul az élmények illetve azok egyes összetevőinek súlyozása (a kultúra értelmezési sémája szerint).

1.4. Bölcsödébe járó gyermekek kapcsolatai

A gyermekek számára már nagyon korán partner a másik gyerek. Amint a gyerek saját énje kialakul, és amikor már van képzete a saját én és a másik viszonyáról, akkor érdekleni kezdi őt a másik hasonló emberke. Gyermekpszichológusok gyakran hangoztatják, hogy a felnőttek nem értik, mit jelent a kisgyermek számára óriások között élni, továbbá óriási, felnőttekre méretezett tárgyak között. A másik gyerek inkább „emberszabású” a kisgyermek számára. A másik gyerek jobban „benn van” a játékban is, mint a felnőtt (Buda, 1986, 89 – 91.). A gyerekek korán kapcsolatba léphetnek kortársaikkal. Francia kutatóktól származó adatok szerint a gyerekek jóval hamarabb kapcsolatba lépnek kortársaikkal, mint korábban hitték, legalábbis amennyire kommunikációs képességeik ezt lehetővé teszi (Erikson, 2002, 231 – 234.). Strayer (1989) bölcsődei csoportokban végzett megfigyelései azt tükrözték, hogy már az egyéves

gyermek is kapcsolatra lépnek egymással. Strayer terepen gyűjtött adatai szerint az egy – két éves gyerekek általában versengő módon lépnek fel partnerükkel szemben, míg hároméves korra az érintkezésben már a közelítő, kötődő kapcsolat dominál. (Vajda, 1998, 127 – 128.).

A bölcsőde a legelső nevelési intézmény a gyermekek életében, ezért törekedni kell arra, hogy minél inkább a családi élet biztonságos, bensőséges, meleg, szeretetteljes környezetét tudják kiegészíteni.² A kutatások is bizonyítják, hogyha megfelelő minőségű a bölcsődében a gondozás – nevelés folyamata, nem károsítja a szülő – gyermek kapcsolat biztonságát (Vajda – Kósa, 2005, 281 – 284.). A bölcsődei élet alatt kitüntetett helyen szerepel az a kisgyermeknevelő, akit a gyermek a sikeres beszoktatás után elfogad, érzelmileg kötődni kezd hozzá. A gondozónővel kialakult kapcsolat mellett természetesen az intézményben dolgozó további felnőttek szintén érzelmileg fontossá válhatnak a kisgyerekek számára. A velük átélt élményeket ugyancsak a rendszeresen visszatérő találkozások táplálják.

A bölcsődébe járással az azonos korú kisgyerekekkel szerveződő társkapcsolatokban kisebb változások figyelhetők meg. A családi élethelyzetek a különféle informális találkozókkal már lehetőséget nyújtanak a kortárskapcsolatok átélésére, de elsődlegesen ebben az életkorban még a felnőttekhez fűződő ragaszkodás a meghatározó. A kutatási adatok ugyanakkor arról is beszámolnak, hogy bölcsődei közösségekben az egyévesek már jobban érdeklődhetnek egymás iránt (Vajda, 1999). A nagyobbak körében pedig rövid ideig tartó kezdetleges csoportosulások is megfigyelhetők. Az egymás mellett játszó gyerekekre először a versengés, majd a közeledés igénye jellemző. Találkozhatunk párokkal, lehetnek népszerűbb és kevésbé népszerű gyerekek. Ugyanakkor a társkapcsolatok formációi az óvodáskortól mutatnak színesebb képet (Zubrits, 2012, 108 – 110.) .

1.5. Az óvodás korú gyermek társas kapcsolatai

Óvodáskorban a gyermek mozgáslehetőségeinek és verbális kapcsolatlétesítő képességének fejlődése eredményeként térben és időben kiszélesedik szociális

² A mai bölcsőde előtt már sok évszázaddal léteztek a gyermekek „megőrzését” szolgáló közösségi intézmények, amelyeket az egyház, egy – egy városi közösségben a szülők vagy a helyi önkormányzat működtetett. Az első bölcsőde megnyitása Francois Marbeau nevéhez köthető, a XIX század negyvenes éveiben.

tapasztalatszerzése és egyben nő azoknak a felnőtteknek és gyermekeknek a szám, akik életében különböző jelentőséggel szerepet kapnak (Ormai, 1985, 124.).

Tehát a gyerekek közeli kapcsolatrendszerében új felnőttek és új gyerektársak jelennek meg. A felnőttekhez való kötődés mellett a kortársaikhoz való kötődés is fontosabbá válik. Ugyanakkor a biztonságérzetet, védelmet, a segítségnyújtást, az érzelmi támaszt amelyek a kötődés alapvető funkciói, még mindig a szülők vagy az elérhető felnőttek biztosíthatják.

Az óvodás korban is visszatekint már az elsődleges személyhez fűződő érzelmi kapcsolat élménye, mely meghatározza a gyerekek későbbi szociális helyzetét. A biztonságosan kötődő csecsemők az óvodáskorban jobb társas kapcsolatokat tudnak kialakítani mind a kortársaikkal, mind pedig a nevelőikkel (N. Kollár – Szabó, 2004, 279 – 280.). Aktívabbak és általában kezdeményezőbbek. Az óvodás maga is nagyon aktív a kapcsolatok létesítésében. Társas törekvési érvényesítéséhez egyre gyarapodnak érintkezési eszközei. Így éri el azt, hogy társai megbecsüljék, szeressék és befogadják. Személyiségét veszélyezteti mind a túlzott alárendelődés, mind a túl erős vezetésre törekvés veszélyezteti az egészséges személyiségfejlődést.

Az óvodás gyermeket kortársaikhoz általában múltó barátság köti. Ez többnyire külsőségeken alapul (Vekerdi, 1989, 7 – 32.).

Több kísérlet is ismeretes, melyek azt mutatják, hogy az óvodás gyermekek szokásaikat, cselekvési módjukat, szavajárásukat a felnőttől veszik át utánzással vagy azonosítással. Óvodás korra azonban egyre inkább viselkedési mintává válik a gyerek – gyerek kapcsolat, habár érzelmileg meg sem közelíti a gyerekeknek a felnőttökhöz fűző kötelékeit. A kölcsönös utánzás azonban mégis kiemelkedő a viselkedés alakulásában. Az egyik gyerek kimond egy szót, vagy elvégez egy mozdulatot, a másik pedig utána csinálja, tevékenységükkel szinte egymást tükrözik. Ha ebben a kapcsolatban az egyik gyermek idősebb, tapasztaltabb és önállóbb, akkor a kölcsönös utánzás ritkább: a nagyobb gyerek viselkedés mintául szolgál a kisebbnek (Ormai, 1985, 124.).

Az óvodai társulásokat kezdetben erős versengés jellemzi, később megjelenik a kölcsönös közeledés igénye. Az értelmi funkciók fejlődésének és a nyelvi fejlődésnek köszönhetően interakcióikat az idősebb gyerekek esetében tapasztalható kommunikációs elemek jellemzik: másokra figyelés, figyelem fenntartása, kezdeményezés, válaszolás. A párok azáltal különülhetnek el a többiektől, hogy visszatérően közösen használnak játékokat, tárgyakat. Már ebben az életszakaszban is lehetnek népszerűbb gyerekek, akikkel szívesebben játszanak a többiek. Az óvodáskor társas formációi már egyértelműen

hordozzák a szociálpszichológiai értelemben vett csoport lényegesebb jegyeit és a csoportdinamikai törvényszerűségeket. A társulások általában a gyerekek önálló kezdeményezéséből alakulnak ki, és legtöbbször véletlenszerűek, a pillanatnyi helyzetnek megfelelően gyakran változnak. Az összejövetelek kezdetben néhány tagból állnak, és csak rövid ideig működnek, később megfigyelhetők a hosszabb ideig tartó közös játékok. A spontán szerveződés a magányos cselekvéstől a szerepek alapján strukturálódó együttlétiig terjed (Mérei, 1989, 56 – 79.)

Mérei a kölcsönös utánzásnak és a modellkövetésnek a jelenségét óvodások spontán csoportosulásaiban vizsgálta. A 2,5 – 3 éves kortól a 6 – 6,5 éves korig terjedő időszakban a csoportosulásnak jól elkülöníthető fejlődési sorban rendezhető formaváltozatait figyelhetjük meg. A fejlődés útja – mint azt Mérei leírja – a pusztán térbeli együttléttől, a többnyire utánzással létrejövő együttmozgáson át eljut a tárgy körül való szerveződéshez, ami a szereposztáson nyugvó együttműködés felé vezet (Mérei – Binét, 1981, 130 – 131.).

1.6. Az iskolás korú gyermek társas kapcsolatai

Az iskoláskor kezdete az óvodáskorhoz hasonló helyzetet mutat. Az egészséges gyerek jó reagál az iskolára, jól érzi ott magát, még ha tanulási teljesítménye nem tökéletes is. Az iskoláskorban általában a szülők visszanyerik az ellenőrzést a gyerekek felett, a gyerek ugyanis információkon keresztül jól kontrollálható. Ez azt jelenti, hogy gyereket be lehet számoltatni arról, hogy mi történt vele. A beszámolóson át a gyerek kapaszkodhat a biztonságot nyújtó szülőviszonyhoz, ez képes kompenzálni az esetleges iskolai kudarcokat és feszültségeket.

Az iskolában a gyermek számára jó ideig tanárközpontúvá válik a világ. Ő a legnagyobb tekintély, ő vezeti be a világ szélesebb körű megismerésébe (Kiss, 1967, 66 – 68.).

Az anya – gyermek kapcsolat alakulása

A beiskolázás után egyre önállóbbá válik a gyermek. A 6 – 12 éves kor között gyerekek – az alvást leszámítva – idejük 40 százalékát kortársaikkal töltik. A kortársaikkal töltött idő mennyiségének növekedése együtt jár a szülőkkel töltött idő csökkenésével (Cole – Cole, 2006, 531.). Egy-két nap vagy hét utána már szülői kíséret nélkül, egyedül jár az iskolába a gyermek. Ez növeli önbizalmát és elősegíti a legfőbb gyámolítókról a leválást. Változik az iskolába kerüléssel a társas kötődés tendenciája is. Magatartás

irányításában a szülőkkel szemben előtérbe lép a nagy tekintélyű tanító. Ő a legnagyobb tekintély, hiszen ő vezeti be a gyermeket a világ szélesebb körű megismerésébe. E korszak vége felé tehát oldódik az erős érzelmi kötődés a szüleivel kapcsolatban (Kiss, 1967, 66 – 68.).

Az anyáról való enyhe leválás nem megy egyszerűen. Öt és fél éves kortól gyakoriak az összetűzések és indulatos kitörések a gyermek és anyja között. Ebben a korban fokozott ingerlékenység és érzékenység jellemző a gyermekekre. Olykor kisgyermekként bújik az anyjához, máskor dühösen támad rá s durva szavakkal illeti. E kiegyensúlyozatlan időszakban nehezen fogadja el anyja utasításait és nehezen tűri a büntetést. Beiskolázáskor újra keresni kezdi anyja közelségét (Cole – Cole, 2006, 566.).

Hét éves korra enyhül az anya – gyermek kapcsolatban mutatkozó feszültség, bár ha sikere vagy kudarca esetén nem tapasztalja anyja együttérzését hangulata gyorsan változik. Ebben a korban számára legnagyobb tekintély a tanár.

Általában a nyolcadik életév az, amikor a gyermekben újra felizzik az erős szeretet az anyja iránt. Nagyon együtt tud érezni anyja örömeivel és bánatával, gyűlöli aki anyját valamivel megbántja (Buda, 1986, 90 – 94.).

Kilenc éves kor körül egyesek már egy új életszakaszba kezdenek átlépni. Ez ismét új fordulatot jelent az anya – gyermek kapcsolatban. Mind erősebben fordulnak pajtásaik felé, fokozódik az önállóságra való törekvés. Már nem örülnek, ha az anyjuk sokat foglalkozik velük. A legtöbbjük az anyja szemrehányásait, dorgálásait nem veszik nagyon a szívükre. Ha vágyaik kielégítését megtagadja az anyja, - például nem engedi le őket a térre játszani, - „morognak” vagy szemtelenül vitatkoznak. A viszony lányuk és anyjuk között némileg jobb, különösen szívesen maradnak anyjuk mellett, ha ébredező érdeklődésüket a főzés, varrás iránt segít kielégíteni. Tíz éves korra a legtöbben már jobban hallgatnak kortársaikra, mint szüleikre (Kiss, 1967, 68.).

Az apával és testvérekkel való kapcsolat

A gyermekek számára hat éves korban az apának nagyobb tekintélye van, mint az anyának. Apjukkal bizalmasan viselkednek, örülnek ha otthon van és játszik velük. Még hét éves korban is rajong a gyermek az apjáért, nagyszerű embernek tartja. A lányok ebben a korban érzékenyebbek apjuk dorgálásaival szemben (Cole – Cole, 2006, 565.).

Nyolc éves korra, mintha lazulni kezdene a kapcsolat az apával, közelebb érzik magukat anyjukhoz, de viszonyuk nyugodt és kiegyensúlyozott. Apjuk tekintélye még mindig nagyobb.

A kilencévesek viszonya az apához békés, problémamentes, ha az apa tiszteletben tartja erősödő önállósulási tendenciájukat. A fiúk általában büszkék apjuk mesterségére, érdeklődnek apjuk otthoni barkácsoló, ház körüli műszaki javító, járműkarbantartó tevékenységei iránt (N. Kollár – Szabó, 2004, 74 – 89.).

A testvéri kapcsolatokban is változások állnak be. Hat és hét éves kor körül nincsenek olyan jó viszonyban a testvérek mint eddig. Talán a beiskolázással járó feszültség, új feladatokra elkötelezettségük indokolja ezt a magatartásváltozást. Ezen kívül a kisiskolás öntudata felerősödik, ezért anyáskodik, atyáskodik vagy éppen parancsolgat a kistestvéreinek. A kicsiken uralkodni igyekeznek, a nagyobbba kötekedik. Általánosítani mégsem lehet, mert függ mindez a családi légkörtől. Vannak, akik szívesen működnek együtt testvéreikkel, míg mások állandóan perlekednek (Faber – Mazlish, 2007, 13 – 21.).

Kilenc éves korra javul a testvéri viszony. A nagyok bátorítják a kisebbeket, a fiatalabbak pedig a nagyobbakra büszkék és bennük keresnek támaszt. Civódásaikat könnyedén megoldják. Otthonukon kívül azonban szívesebben vannak együtt társaikkal, barátaikkal mint testvéreikkel (Horst, 2015).

A kortárs kapcsolatok alakulása kisiskoláskorban

A gyerekek legkésőbb az iskolába kerüléskor intenzív kapcsolatokat létesítenek kortársaikkal (Mönks – Knors, 2004, 152 – 153.). A társas viselkedés képességének fejlődéséhez szükség van arra, hogy hasonló előrehaladás történjen az értelmi, az érzelmi és az én fejlődés síkjain is. Mint már feljebb is utaltunk rá, a gyermekek már az első életétől kezdve érdeklődést mutatnak társaik iránt. Ezért is jelent nagy fordulatot a kortárs kapcsolatok fejlődésében is a hatodik – hetedik év (Vajda, 2006, 164.).

A hat – hét éves gyermek bekerülve az iskolába először az iskolát, mint helyet és nem annyira „közösséget” veszi tudomásul. Az iskolai szabályi nem mint a közösség, a tanulók együttesének együttélési szabályzói jelennek meg, hanem mint a tanító személyes követelése, utasításai. A gyermek a tanárral való kapcsolata során teljesen kiszolgáltatottnak érzi magát a nagy tekintélyű tanítóval szemben. A gyermek nagy nemtetszéssel veszi tudomásul, hogy ő csak egy a sok egyenlő társ között az osztályban. Az első osztályos tanuló egyénként érzi kapcsolatban magát a tanárral, még nem együttműködő az osztálytársakkal. Egyszerűen csak tudomásul veszi, hogy mellette vannak más gyermekek is, és jó ideig mint vetély- vagy versenytársaknak tekinti őket (Buda, 1986, 93 – 96.).

Az osztály, tehát kezdetben még nem is közösség, hanem inkább csak halmaz, fokozatos fejlődéssel válik közösséggé. Fontos közösségkialakító tényezőként nevezhető meg az osztályterem (Székely, 1959), látszólag külsődleges tényező, de megvan a pszichológiai hatása. Az állandó ülésrend által kialakult szomszédok között mindig könnyebben alakul ki barátság. Befolyásoló tényező az is, hogy a gyermek hol foglal helyet, az első vagy a hátsó padsorokban. A közös élményeknek is közösségformáló hatásuk van. Mindezeket túl azonban a közösséget leginkább a közös akció, az együttműködés jellemzi (Kelemen, 1981, 536 – 537.).

A hatéves korukban beiskoláztak – ha a tantermen kívül csoportba verődnek, még az óvodából magukkal hozott szerepjátékokra, vagy esetleg szabályhoz kötött társasjátékokra vállalkoznak. Ezek a spontán alakult iskolás játékcsoportok azonban – mint Gesell állítja (1959.372.) megfigyelése alapján – összetételükben gyakran változnak, a játékban sokszor fel sem tűnik a résztvevőknek, ha valamelyikük kiválik a csoportból vagy esetleg új társ érkezik. E csoportosulások laza szerveződésűek, és rövid életűek. A hét éves tanuló egy ideig egocentrikus és individualista marad, s nem bánja ha kimarad valamelyik játszócsoportból. Viszont az is megfigyelhető, hogy a hat éves gyermek ritkán játszik egyedül, szereti ha játszótársai körülötte zibonganak (Kiss, 1967, 75.).

A hétévesek, mihelyt az iskolai kötelességeik alól felszabadulnak, azonnal páros – vagy csoportkapcsolatot létesítenek. A csoportot még nem szervezik, de a szerepeket megosztják, maguk között egy rövid ideig tartó megbeszélésen. A gyermek még individualista, de hajlamos a játék kedvéért, örömeért a társakkal való együttműködésre. Ebben az időszakban a lányok és fiúk egymás között nem tesznek válogató megkülönböztetést.

A nyolcéves tanulók már szívesen vesznek részt csoportjátékokban, ahol két versenyző vagy harcoló csoport áll szemben egymással. Ők már tiszteletben tartják az együttjátszó csoportok csoportnormáit. Különösen a fiúk között a szabályok válnak a játék lényegévé (Cole – Cole, 2006, 552 – 533.). E kortól kezdve alakulnak ki az egyneműek közötti tartós kapcsolatok. Mindenki kezdi számon tartani, hogy ki a legjobb barátja. A lányok és fiúk ebben a korban kezdnek elkülönülni játszócsoportjaik kialakítása közben. De családi ünnepek alkalmával szívesen meghívják más nembelieket is, és szívesen játszanak együtt (N Kollár – Vajda, 2004, 280 – 283.), (Vajda, 2006, 169 – 171.).

A kilencévesek gyakran kezdenek csapatokat szervezni. A csapatukhoz tartozók nevét pedig összeírják. Ezen csoportok együttléte még nagyon kötetlen, hamar párokra aprózódik, vagyis nem hosszú életű.

A negyedik osztályosok ha valamilyen célból csapatot szerveznek azt titokban tartják, csak az érdekelteket vonják be a szervezkedésbe. A hasonló csapatok között megfigyelhető a rivalizálás. A szerepek szétosztásánál megjelenik az alá – és fölérendeltségi viszony tudatosítása. Persze alárendelt, beosztott szerepet senki sem vállal szívesen, de a többség rákényszeríti, s meg kell küzdeni valamilyen magasabb beosztásért vagy rangért (Méreai, 1989, 56 – 79.).

A játszótéren már lehet állandó „bandavezér”. Az iskolai osztályban is alakulhatnak valamilyen jó tulajdonságuk vagy jó teljesítményeik alapján rokonszenvenek, tekintélynek örvendő státusok. A Moréno – féle vizsgálatok ezeknek kilétét jól kimutatják (Méreai, 2001, 49 - 54).

A közösségen belül a gyerekek kölcsönösen befolyásolják egymást. Hartup vizsgálatainak eredményei is feltárták, hogy a gyerekek miként hatnak egymásra. Ezután számos tanulmány látott napvilágot, melyek megerősítették azt, amit Hartup már kimutatott – a társas- és baráti kapcsolatok fontosságát a gyerekek fejlődése szempontjából (Mönks – Knoers, 152 – 153.). Az adott csoportban, osztályban mindig vannak tekintélyes tanulók, akiknek viselkedése befolyást gyakorol a többiekére is. A gyerek kezdetben még nem tudja, hogy mit kell tennie azért, hogy elfogadja az a csoport amelybe tartozni szeretne. Ezért gyakori jelenség, hogy a gyerekek a legaktívabb vagy legdominánsabb csoportbeli tag viselkedését utánozzák. A csoporton belül előfordulnak kiegyenlítődések és hasonulások is. A legtöbb esetben a gyengébb tanuló próbál az erős szintjére felzárkózni, de előfordulhat az is, hogy az erős tanuló hasonul bizonyos mértékben a gyengébbhez (Kelemen. 1981, 537.).

A társas befolyás formái azonban különböznek egymástól. Amikor a gyermekek a felnőttek szeme előtt vannak, legyenek akár otthon, akár az iskolában, a felnőtt az, aki megteremti a békét, és fenntartja a társas rendet. De amikor a gyerekek magukban vannak a kortárs csoportban, akkor nekik maguknak kell hatalmat és a felelőséget megosztaniuk. Olykor az erő teremti meg a jogot, és a legerősebb gyermek uralja a csoportot. Többnyire alkudozás, egyezkedés és vita alapozza meg a hatalmat.

Iskolába kerülés során alakul az énkép is. Eddig leginkább az otthoni környezet, szülők, hozzátartozók alakították, most már nagy hatással vannak az énkép alakulására a kortársak és a pedagógus is (Forgács, 2007, 296 – 297.) , (Cole – Cole, 2006, 530, 569 – 568.)

Az egyén helye a csoportban

Mint ahogy már korábban is említettük, a társas kapcsolatokban kiemelkednek egyes gyerekek, akiket a társaik előszeretettel fogadnak el mintaadóul, valamilyen kiemelkedő tehetsége vagy jó tulajdonsága végett. A társas pozíciók szempontjából a gyerekek nemcsak a népszerűségben különbözhetnek, hanem a kortárskapcsolataik jellemzői szerint is. N. Kollár Katalin és Szabó Éva négy típust különít el e szempontok alapján:

- a népszerű – a csoport részéről sok, túlnyomórészt pozitív választást kap
- a szeretetre méltó – kevés és túlnyomórészt pozitív választást kap
- az elszigetelt – kevés, általában negatív választ kap
- a visszautasított – sok és általában negatív választást mondhat magáénak (N. Kollár - Szabó, 2004, 300 – 302.).

A visszautasított gyerekek csoportja nem egységes. Négy csoportra lehet bontani:

- agresszív gyerekek
- előnytelen külsejű gyerekek (pl. kövér)
- éretlen, furcsa, bizarr viselkedésűek
- minden előző szempontból átlagos gyerekek

A perifériára szorult vagy elutasított gyermek helyzetén nem feltétlenül segít az iskolaváltás. Az a szándék, hogy „Hadd kezdjen új lappal!”, csak ritkán valósul meg, mert ha a gyerek tulajdonsága vagy viselkedése, különösen, ha agresszív magatartása váltja ki a csoport elutasítását, akkor az új csoportban ugyan ilyen nehézségekkel kellene majd számolnia. Az iskolaváltást súlyosbítaná az is, hogy egy, már kialakult csoportba kellene beilleszkednie (Vajda, 2006, 172 – 173.).

II. A szociometria

A társas világ pszichológiai oldalával foglalkozó tudomány a szociálpszichológia, egy rendkívül szerteágazó és kiterjedt tudomány. A társas kapcsolatok, a csoportszerkezet vizsgálatára ez a tudományág a szociometria módszerét dolgozta ki. A szociometria ez egy egyszerűen felvehető és gazdag információtartalmú csoportvizsgálati módszer a pedagógiai pszichológiai gyakorlatban (Ormai, 1985, 143.), (Pléh – Borsoss, 2004, 797.).

A társadalomban kialakuló kiscsoportok változatosságát, jelentőségét már a szociálpszichológiai kutatások kezdetén, ami századunk első évtizedére tehető, felismerték. A két világháború közötti időszakban, a pszichológiai vizsgálati technikák finomodásának korszakában a maga módján minden jelentősebb lélektani irányzat megközelítette ezt a problémát. A vizsgálatok azonban egyénközpontúak maradtak, vagyis nem a csoportot, hanem az egyén csoporthoz való alkalmazkodását, ennek fejlődését, a társadalmivá válás fordulatait elemezték. Tehát a vizsgálati felfogás legfőbb korlátja az volt, hogy a társas vonatkozásokat személyiségjegyként kezelték. Egy közösség leírása tagjainak egyénlélektani jellemzésére szorítkozott (Lengyel, 2002, 45 – 50.), (Andorka, 2006, 33 - 34).

Moreno³ volt az a kutató aki elsőként magát a társas alakzatot vizsgálta, és abban határozta meg az egyén helyét. Nem az egyén alkalmazkodási módját vagy kontaktuskészségét igyekezett megragadni, hanem beilleszkedését a társas mezőbe, amelyben él. E beilleszkedést nem személyiségjegyekkel, hanem a személy társas pozícióival határozta meg. Ehhez a feladathoz dolgozta ki könnyen használható, egyszerű módszerét a szociometriát, mellyel a közösségek feltárhatók, leírhatók (Mérei, 2001, 44 – 46.).

2.1. A szociometriai vizsgálatok kezdete

Az első szociometriai kutatások 1930-as évekre tehetőek és Jacob Levy Moreno nevéhez fűződnek. Moreno kiinduló tapasztalata az volt, hogy a társadalmi rendszert alkotó intézményes keretek – legyenek azok iskolák vagy munkahelyek, társadalmi egyesületek vagy katonai egységek, sportkörök vagy zenekarok – nem homogén együttesek.

A szociometria alaptétele s egyben Moreno első nagy felismerése a státusokból álló

³ Jacob Levy Moreno bukaresti születésű amerikai orvos, pszichiáter, a pszichodráma alapítója, szociológus. A New York – i egyetem professzora. Irodalmi műveltsége, művészi érdeklődése kiemelkedő. (Mérei Ferenc: Községek rejtett hálózata, 119 o.)

intézményes rendszerek lappangó háttere. Ezt a felismerést Morenónál az a régi gondolat terelte a gyakorlat felé, hogy az emberi kapcsolódások elsősorban érzelmi, rokonszenvi. Moreno rájött arra, hogy a társkapcsolatoknak és csoportosulásoknak ezt a rejtett hálózatát a rokonszenvi választások módszerével feltárhatjuk. A vizsgált intézmény valamennyi tagja, olyan kérdésekre felel, hogy konkrét, lehetőleg fontos élethelyzetekben kiket választana társnak.

A társkapcsolatoknak ezt a felmérését, a rokonszenvi választásoknak ezt a módszerét, az így kapott válaszokból egy hálózat felvázolását s ennek értelmezését nevezte Moreno együtt szociometriának (Mérei – Binét, 1981, 226 – 232.), (N. Kollár – Szabó, 2004, 300 – 303.).

Ezt az eljárást általában szociometriai tesztnek nevezik. Moreno is ezt az elnevezést alkalmazza. A „teszt” szó ugyanis a pszichológiában szigorúan azonos feltételek közt elvégzett, standardizált próbát jelent. A feltételek szigorú megkötöttsége és azonossága teszi lehetővé, hogy egy személy teljesítményét nagyszámú személy azonos feltételek közt végzett vizsgálati eredményeihez viszonyíthassuk. Azonban a szociometriai vizsgálatokat nem lehet mindenkivel azonos feltételek között elvégezni. A laboratóriumi körülmények, amelyek szigorúan azonos feltételeket biztosíthatnak, a szociometriai vizsgálatban hátrányosak, mivel ez a módszer eleven érzelmi reakciókat akar előhívni. Minden egyes intézmény, minden egyes társadalmi alakzat szociometriai vizsgálata csak önmagában értelmezhető, statisztikai támpontok óvatos felhasználásával (Mérei, 2001, 49 – 51.).

A magyar pszichológiában Mérei Ferenc fejlesztette tovább Moreno a módszert, kidolgozva a több szempontú szociogram módszerét. Első kutatásait 1945-ben végezte. Több szempontú szociogramjának lényege, hogy a rokonszenv mellett a funkcióra való alkalmasságra, a képességekre, népszerűsége is rákérdez a csoporttársak vonatkozásában. Moreno kölcsönösségi táblázat alapján nyerte eredményeit, Mérei ezt továbbfejlesztve megalkotta a gyakorisági táblázatot is. Ennek köszönhetően kutatásai még eredményesebbek lettek. A szociogram felrajzolásának módszerében szintén akadnak eltérések a két kutató esetében. Míg Moreno ábrázolja az egyirányú kapcsolatokat, valamint a negatív választásokat is, addig Mérei kizárólag a kölcsönös kapcsolatokat ábrázolja a szociogramon (Hunyady, 1998, 89). Mérei kategóriaként is összegzi a kérdőívben adott feleleteket. A választás ugyan nem csak páros kapcsolódást fejez ki, nem csak azt mutatja meg, hogy kik tartoznak össze, ki kivel szeret együtt lenni, hanem azt is, hogy az adott közösségben kivel hányan szeretnének együtt lenni, hány szavazatot kap egy – egy tag az egyes kritériumokban (Mérei, 2001, 135 - 136.). Hatásának köszönhetően a

szociometriai módszer szerepe a hazai szociálpszichológiában és neveléslélektanban aránytalanul megnövekedett (Pléh, 2000, 496).

2.2. A több szempontú szociogram lépései

A több szempontú szociometria hármas célkitűzése:

1. Ne csak a csoport tagjainak a társas helyzetére, hálózati pozíciójára vonatkozóan kapjunk értelmezési támpontot, hanem a vizsgált társas alakzatról, mint közösségről és a kis csoportokról, mint társas egységekről is.
2. Terjedjen ki a jellemzés a társas mező reális viszonyaira: hierarchiájára, funkció jellegű tagolódására, a feladatokból fakadó kontaktusokra, az együttes döntéseket hozó kapcsolatokra.
3. Adatokat kell kapnunk a társas mezőben hatékony indítékokról; a választásoknak a kötődéseknek a társas szinten megnyilvánuló motivációjáról.

Weinberg –féle teszt

A szociometria módszerének lényege a szimpátiaválasztáson alapuló kérdések feltevése (pl. „Kivel szeretnél egy padban ülni?”) vagyis a kérdőív kitöltése. A szociometriai kérdőív kitöltése tehát adatokat szolgáltat a csoporttagok közötti vonzalom és ellenszenv struktúrájáról (Hunyady,1998,89.). Mérei olyan kérdőívekből indult ki, amelyeket Dagmar Weinberg használt⁴ Párizsban. Az ő kérdőívei tekinthetőek tehát a több szempontú szociogram őseinek. Ezért viseli máig is a kérdőív Weinberg nevét. A kérdőív sok kérdést tartalmaz különböző változataiban tíztől negyvenig terjed a száma.

A szociometriai felmérőlapot úgy állítjuk össze, hogy szerepeljenek benne:

- rokonszenvet feltételező kérdések (kinek mondaná el a titkát, kivel ülne egy padban, ki a legjobb barátja, stb.)
- a közösségi funkcióra vonatkozó kérdések (vezető)
- egyéni tulajdonságokra, képességekre, készségekre, adottságokra vonatkozó kérdések (műveltség, kezűgyesség, sport)
- a népszerűsége az érvényesülésre, a közösségi helyzetre, vonatkozó kérdések (Mérei, 1974, 124 - 125.).

⁴ Mérei lehetségesnek tartja, hogy valójában nem Weiberg, hanem a Wallon – laboratóriumnak egy másik munkatársa szerkesztette a kérdőívet.

Fontos, hogy a felmérőlapokat minden vizsgáló saját maga készítse el a kitűzött vizsgálati célnak megfelelően, mivel másképpen lehetetlen a vizsgált közösség értékrendszerének megismerése. A felmérő lap megszerkesztése előtt javasolt csoportbeszélgetések lebonyolítása.

Instrukció

A több szempontú szociogram instrukciójának elveiben szerepel, hogy:

- a vizsgált csoport valamennyi tagja legyen jelen;
- közölni kell, hogy milyen keretre vonatkozik a vizsgálat;
- el kell mondani, hogy milyen célból készült;
- hangsúlyozni kell a feltétlen titkosságot.

Az instrukciót azonban nem elég szóbelileg ismertetni, fontos, hogy a kérdőív elején fel legyen tüntetve (Szokolszky, 2004, 321.), (Mérei, 2001, 147 – 148.)

Kölcsönösségi táblázat

A több szempontú szempontú szociometria kérdéseit két táblázatba foglalhatjuk össze. Az egyik táblázat a kölcsönösségi, a másik a gyakorisági táblázat. A kölcsönösségi táblázat két oszlopfejes mátrix, melyben a táblázat mindkét tengelyén a vizsgált társas alakzat névsora szerepel. A mezőkben a rokonszenvi választásokat tüntetjük fel a kérdés sorszámával. A kölcsönös választásokat az áttekinthetőség végett vastagabban, vagy más színnel jelölhetjük. Minden két személy lehetséges kapcsolatának két mezője van, az egyik, illetve a másik nevének sorában. Minden mezőben annyi kövéren szedett jel van, amennyi az egybevágó másik mezővel megegyezik. A kölcsönös kapcsolatok száma a lényeges, és nem kritérium, hogy azonos kérdésekben válasszák egymást (Mérei, 1989).

A kölcsönös választások alapján készítenőd el a szociogram. Függetlenül és vízszintesen is összesítjük a kölcsönösségi táblázat adatait. Az összesítés öt szempontra terjed ki:

1. a deklarált kapcsolatok száma (hány kapcsolatot nyilvánított ki az adott személy, tekintet nélkül arra, hogy választását viszonzották-e)
2. a háromszoros kölcsönösség száma
3. a kétszeres kölcsönösség száma
4. az egyszeres kölcsönösség száma
5. valamennyi kölcsönös kapcsolat összesítés soronként

Oszloponként (függőlegesen) haladva valamennyi oszlopban összesítjük, hogy hány társa választotta azt a személyt, akinek a vonzását az oszlop összefoglalja (Lengyel, 1997, 410 – 412.).

Gyakorisági táblázat

A több szempontú szociometria adatainak összesítése a szociometriai számítások kiinduló anyaga. A gyakorisági táblázat függőleges tengelyére a társas alakzat névsora kerül, vízszintes tengelyére pedig a kérdések megfelelő kritériumcsoportokba sorolva. A kérdéseket tehát nem a kérdőívben szereplő sorrend szerint tüntetjük fel, hanem kritériumcsoportokba sorolva. Minden kérdés egy – egy oszlopnak felel meg. A gyakorisági táblázat minden mezőjébe az a szám kerül, ahányszor a sorban feltüntetett személyt az oszlopban lévő kérdés alapján választották.

(http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_531_pedagogia/ch08.html)

A gyakorisági táblázat adatait soronként és oszloponként összegezzük. A soronkénti összegzés folyamán a vizsgált alakzat minden tagjáról megállapítjuk, hogy az egyes kritériumcsoportokban hányan választották. Ezt követi a globális összesítés, amely valamennyi kritériumcsoportot egybefoglal. Ha a felmérőlapon negatív kritériumok is szerepelnek, akkor szükségünk van még egy negatív választások számát tartalmazó rovatra.

Az oszlopokat három sorban összesítjük. Az első sorba kerül a választások összege az adott kritériumban. A második sorba ennek eloszlás, vagyis: hány személy között oszlottak meg ezek a választások. Az eloszlási mutató e két adat hányadosa. Ez jelzi, hogy az adott kritériumban mennyire szóródtak a szavazatok. Minél nagyobb a mutató számértéke, annál kisebb a vizsgált kritériumban a szavazatok szóródása (egységes vélemény) (Mérei, 2001, 149 – 152.).

Mutatók. Értelmezés

A társas mező viszonyairól, szerkezetéről, a közösség természetéről sokáig nem tudtak eleget mondani, mert hiányoztak azok az alapfogalmak, képzetek, amelyekkel a vizsgálati eredmények kifejezhetőek. A szociálpszichológiai vizsgálatok valójában többet mutattak, mint amennyit le tudtak olvasni róluk. A több szempontú szociometria eredményeinek

értelmezéséhez olyan fogalomrendszerre volt szükség, amelyre a vizsgálati adatok átfordíthatóak. Erre hivatottak a szociometriai mutatók.

A mutatók csoportosítása:

- I. *Szerkezeti mutatók:* Segítségükkel a társas mezőnek, mint egésznek az alapstruktúráját jellemezhetjük. A következő csoportokban:
 1. CM mutató: a központ és a perem viszonyát fejezi ki.
 2. Az alakzatok (zárt alakzat, lánc, csillag, pár, magányos helyzet) arányai a társas mezőben.
 3. kohéziós mutató (kölcsonösség, sűrűség, kohézió, viszonzottság), amelyekből az együttség feszültségét olvashatjuk le.
 4. A szerkezeti típus meghatározása a szociogram alakzati összefüggéseinek a mérlegelésével, mutatók segítségével.
- II. *A csoportléggör mutatója.* A rokonszenvi választásoknak és funkcióválasztásoknak a szóródásából következtetnek a beszabályozottságnak, a konformizmusnak a fokára, és ebből a társas léggörre, a Lewin féle társas klímára.
- III. *Választási ko incidenciák.* A különböző kritériumokban adott választások egybevágásának a fokát határozzák meg, és ebből az alakzat motivációs rendszerére következtetnek.
- IV. *A tagolódási dimenziók mutatóival* rekonstruálható az alakzat hierarchiája és a szerepszerű tagolódása. Ezek: jelentőségindex, szerepindex, széli helyzet mutatója, kizárási mutató, a választási repertoár mutatószáma és a differenciálódás mutató.

E mutatók segítségével igyekeznek a vizsgált társas alakzatról olyan összefüggő képet kialakítani, amelybe ez a sokféle mutató ellentmondásmentesen beleillik. Az értelmező leírás mindenekelőtt a szerkezeti típust, a társas alakzat struktúráját határozza meg.

Ebbe a szerkezeti képbe szövik bele a csoportléggörre és a motivációra vonatkozó indikációkat, majd határozzák meg a közösség tagolódását hierarchikusan és szerepszerűen (Mérei, 2001, 153 – 187.).

A szociogram felrajzolása

A szociogram a vizsgált társas mező vázlata, a társas mezőt alkotó kapcsolatoknak a térképe. Az ábrázolásokban a következő lépéseket követjük:

1. Minden személyt egy bekarikázott szám jelöl. Ha a csoportban mindkét nembeli tagok vannak, akkor megkülönböztető jelzést használunk.

2. A vonalak kölcsönös választást jelölnek. Ha két személy kölcsönösen választja egymást az őket jelző karikákat vonallal kötjük össze.
3. Ha két személy több kritériumban választotta egymást kölcsönösen, akkor kettőjük karikája közé annyi párhuzamos vonalat húzunk, ahányszor a szociometriai felmérés során a megadott rokonszenvi kritériumban egymást választották.
4. A felvázolás során abból a személyből indulunk ki, akinek a kölcsönösségi táblázat szerint a legtöbb a kölcsönös kapcsolata. Felrajzoljuk ennek a személynek az összes kölcsönös kapcsolatát, így három, négy, öt vagy még több karika kerül a lapra. Ezután ezeknek a személyeknek a kölcsönös kapcsolatait tüntetjük fel a kölcsönösségi táblázat alapján.
5. A párokat és a magányosokat az alcsoportok körül helyezük el, lehetőleg úgy, hogy az alcsoportokat tekintjük a mező fő övezetének. A párok és a magányosak a lap szélére, a peremre kerülnek.
6. Az egyoldalú kapcsolatokat nyilvántartjuk, mérlegeljük, az értelmezésben felhasználjuk, de mint kapcsolatot a szociogramon nem tüntetjük fel.⁵

⁵ Ebben is eltér a Mérei féle grafikus ábrázolás a világban elterjedt különféle ábrázolásoktól.

III. A rajzelemzés

A rajzolás az ember egyik legősibb kifejezési formája és egyben a legfontosabb művészi kifejezési formák egyike is. Az egyedfejlődés során, mint a pszichomotoros tevékenység egyik formája már korán megjelenik. A pszichológia a 20. század vége felé figyelt fel a gyermekrajzok jelentőségére.

A rajzoláson alapuló vizsgálati módszereket nemcsak a klinikumban, hanem a pedagógiában is széleskörűen használják.

A klinikumban részben mint diagnosztikus eszköz részben pedig mint terápiás segédeszköz nyer alkalmazást a rajzoltatás (Hárdi, 2002, 11 – 15.). Megkülönböztetünk nem tematikus, szabad rajzokat és megadott témájú rajzokat. A rajztesztek pszichoterápiás felhasználása mélylélektani képzettség nélkül nem lehetséges. Az elkészített rajz a pszichoterápiás kapcsolat esetében a terápiás kommunikáció része. A beteg azon kívül, hogy kifejezi magát, üzen is vele a terapeutának.

A rajzelemzés (rajzvizsgálat) a képi kifejezéspszichológia tudományterületének része, amellyel többféle diszciplína is foglalkozik (Vass, 2011b, 15 – 16.) El kell különíteni ezért pszichológiai, pszichiátriai, pedagógiai, gyógypedagógiai, művészettörténeti megközelítéseket.

A rajzelemzés magyar úttörője Vass Zoltán, a Károli Gáspár Református Egyetemen a pszichológia szak és a Pszichológiai Intézet alapító tagja az Általános Lélektani és Módszertani Tanszék alapító tagja és vezetője, a klinikai és egészségpszichológiai szakirány felelőse, a képi kifejezéspszichológiai szakirányú továbbképzési szak alapítója és vezetője, témavezető a PTE Pszichológiai Doktori Iskolában. A KRE BTK Pszichológiai Intézetének vezetője. Fő kutatási területei közé tartozik a képi kifejezéspszichológia, pszichodiagnosztika, pszichometria, projektív tesztek és mesterséges intelligencia a pszichodiagnosztikában. Magáénak mondhat mintegy 25 000 darabból álló rajzgyűjteményt, valamint számos a feljebb említett területeken végzett kutatást.

Ezen a területén végez kutatásokat Berghauer – Olasz Emőke, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Pedagógia és Pszichológia tanszékének tanára, a Pécsi Tudományegyetem Személyiség- és Egészségpszichológia PhD-program hallgatója. Magyarországon az elsők között végez rajzelemzést. Több alkalommal jelent meg

publikációja az adott témában. Ezek közé tartozik esettanulmánya, az *Erős tudás iránti vágy az elismerés szükségletével* címen (2013), valamint publikációi, melyek a *Kinetikus iskolarajz, mint a társas kapcsolatok vizsgálatának lehetséges módszere* (2015) valamint *A gyermekjáték és gyermekrajz, mint kulturális élmény* címet viselik. A társas kapcsolatokat kutatja továbbá *A társas kapcsolatok szerepe és funkciói a gyermek életében. A társas kapcsolatok hatása* című publikációjában.

A rajzok gyermeknél és felnőttél is kifejezik a rajzoló egyéniségét, személyiségét, lelki-, fizikai, érzelmi, egészségi állapotát, jellemzik kapcsolatait, viszonyát külső és belső világához (<http://www.freado.com/read/11970/a-psychological-interpretation-of-drawings-and-paintings>, Vass, 2011a, 19.) .

Különböző rajztesztek és rajzvizsgálati módszerek léteznek, melynek értékelését az erre szakosodott szakemberek (elsősorban pszichológusok, pszichiáterek) végzik.

A rajzvizsgálati módszerek repertoárja igen gazdag. Vass Zoltán osztályozása szerint a rajzelemzési módszereket kilenc csoportra lehet osztani :

1. összetett rajztesztek: ház-, fa-, állat-, ember-, szabadrajz-teszt (HTAPPF); ház-, fa-, emberrajz-teszt (HTP); színes ház-, fa-, emberrajz-teszt (Chromatic HTP); dinamikus rajzvizsgálat (DRV);
2. emberrajz-tesztek: Goodenough-Harris emberrajz-teszt (DAM); Machover-féle emberrajz-teszt (DAP); Koppitz-féle emberrajz-teszt (HFD); „Ember az esőben” teszt; Rosenberg-féle emberrajz-teszt; Nyolcszoros Újrarajzoló Teszt (8CRT); emberpár-rajzteszt;
3. farajz-tesztek: Koch-féle farajz-teszt; Bolander-féle farajz-teszt; Stora-féle farajz-teszt; négyfa-teszt (fa, másik fa, képzeletbeli fa, beteg fa); háromfa-teszt; facsaládrajz]; fa vihar előtt, viharban és vihar után technika;
4. családrajzok és kapcsolódó témák: Hulse-féle családrajz (DAF); Corman-féle családrajz (FD); állatcsaládrajz (AFD); elvárásolt családrajz; napcsaládrajz; projektív anya-gyermek rajz; madárfészek rajz (BND); ötlépéses intervenció modell;
5. kinetikus rajztesztek: kinetikus családrajz (KFD); kinetikus állatcsaládrajz (AKFD); kinetikus ház-, fa-, emberrajz-teszt (KHTP); kinetikus iskolarajz (KSD); kinetikus óvodarajz (KKD, KNSD); regrediált kinetikus családrajz (RKFD); kinetikus kórházzrajz (KHD); kinetikus munkahelyrajz (KBD); kinetikus politikai rajz (KPD); kinetikus vallásos rajz (KRD);

6. többszemélyes rajzvizsgálat: kollaboratív rajztechnika (CDT); közös családi vakáció-technika; közös rajzvizsgálat (DTM);
7. firkatesztek és spontán firkák: Meurisse-firkateszt; Grätz-firkateszt; Kutash és Gehl-firkateszt; Psychogalaxy-firkateszt;
8. színes rajztesztek: Lüscher-teszt, színpiramis-teszt, Rapp-féle színteszt; Metanoia mentorálási módszer; Színkulcs-teszt.
9. speciális rajztesztek: nemlétezőállat-rajzteszt (NEAT); Hatvan Másodperces Rajzteszt (SSDT); projektív útrajz; többdimenziós rajzteszt (MDDT); élettér-teszt; ujjal festés; kerékpár-teszt; időrajzok; órateszt (Vass, 2011, 20 – 21.).

3.1. Kinetikus iskolarajz

A kilenc felsorolt rajzelemzési módszer közül a kinetikus rajzok kerülnek további elemzésre. A kinetikus rajzvizsgálat abban különbözik más rajzvizsgálati módszerektől, hogy az instrukcióban valamilyen cselekvés ábrázolását kell kérni. Megkülönböztetünk kinetikus családrajzot, kinetikus állatcsaládrajzot, kinetikus iskolarajzot valamint kinetikus óvodarajzot.

A kinetikus iskolarajz (Kinetic School Drawing) szerzője Prout és Phillips (1974). Elsősorban gyerekek és serdülők vizsgálatára alkalmas technika. ⁶A kinetikus Iskolarajzot értelemszerűen iskolásokkal vesszük fel. A gyermek iskolát rajzol, benne saját magával, tanárnőivel és egy-két baráttal, úgy, hogy mindenki csináljon valamit. Az instrukciója a következő: „Rajzold le magadat az iskolában, a tanító nénivel és egy – két barátoddal úgy, hogy mindenki csináljon valamit!”⁷ Miután elkészítik a rajzot, a vizsgálatvető a következő instrukciókat adja:

1. Számozd meg az emberalakokat a rajzolás sorrendjében!
2. Írd rá a rajzra a képen lévő emberek nevét!
3. A saját nevedhez tegyél egy csillagot!
4. Írd rá a képre, hogy ki mit csinál éppen!
5. Nevedet és életkorodat írd rá a lap hátuljára!

A megfigyelési szempontoknál kiemelendő az alakok rajzolásának sorrendje, hogy önmagát hányadiknak rajzolja, a radírozás és a javítás a motívumokon.

⁶ Felnőttek esetében a kinetikus munkahelyrajz („Rajzold le magadat a munkahelyeden a főnököddel és egy- két kollegáddal együtt úgy, hogy mindenki csináljon valamit!”) javasolható. (Vass, 2008)

⁷ A rajzfelvétel során az instrukció módosítva lett: „Rajzold le magadat az iskolában, a tanároddal és társaiddal úgy, hogy mindenki csináljon valamit!”

A módszere elsődleges produkciós felülete a gyermek önészlelése, a társas környezet észlelése, az iskolai szocializáció valamint a tanuláshoz, teljesítményhez való viszony. Továbbá bemutatja a pedagógus, a társak, és az iskola percepcióját, hogyan érzi magát a gyerek társai között, milyen a feladathoz, tekintélyhez, szabályokhoz, külső elvárásokhoz való viszonya, milyenek az azonosulási mintái és jelzést ad az esetleges teljesítményproblémákról. A vizsgálat szempontjai azt mutatják meg, hogyan látják egymást és az tanárt a gyerekek, milyen tipikus cselekvéseket végez a pedagógus a gyermek nézőpontja szerint, mire nyújt modellt és milyen a kapcsolata a gyerekekkel (Vass, 2011, 163 – 166.).

V. Esettanulmány

A felmérést az Ungvár Magyar Tannyelvű Elemi Iskola és Drugeth Gimnázium 2. osztályos tanulóival végeztem el. Az osztály létszáma 32 fő. Nembeli eloszlása: 12 lány és 20 fiú. A korcsoportok 7 és 9 éves kor között változnak.

A felmérés elvégzésének első lépése a kérdőív összeállítása volt, melyben 14 kérdés szerepelt. A kérdések típusainak eloszlása a következő: 4 rokonszenvi, 2 közösségi funkcióra vonatkozó, 2 képességre és 4 népszerűségi kérdés, melyből 1 negatív. Elkészítésében mintául szolgálta a Mérei által is használt Weinberg – féle kérdőív.

A következő lépés a kérdőív kitöltése volt, melyben akadtak némi nehézségek. Ilyen nehézségként említendő az, hogy ukrán családokból származó, ukrán anyanyelvű gyerekekből tevődik össze az osztály negyede. Számukra, mivel ukrán nyelven még nem tudtak olvasni a teszt felvételének időpontjában, a kérdőív szóbeli fordítását alkalmaztam. Továbbá a 32 fős osztályból 4 gyereknek gondjai voltak az írás területén, ezért velük külön is át kellett venni a kérdőíveket. Valamint nehézségként szeretném említeni a népszerűségi kérdések csoportjába tartozó 11 kérdést, mivel több tanuló esetében is nehéz volt az értelmezése.

A harmadik lépés a kölcsönösségi és gyakorisági táblázat elkészítése volt. A táblázatokat a feljebb már említett lépések szerint állítottam össze.

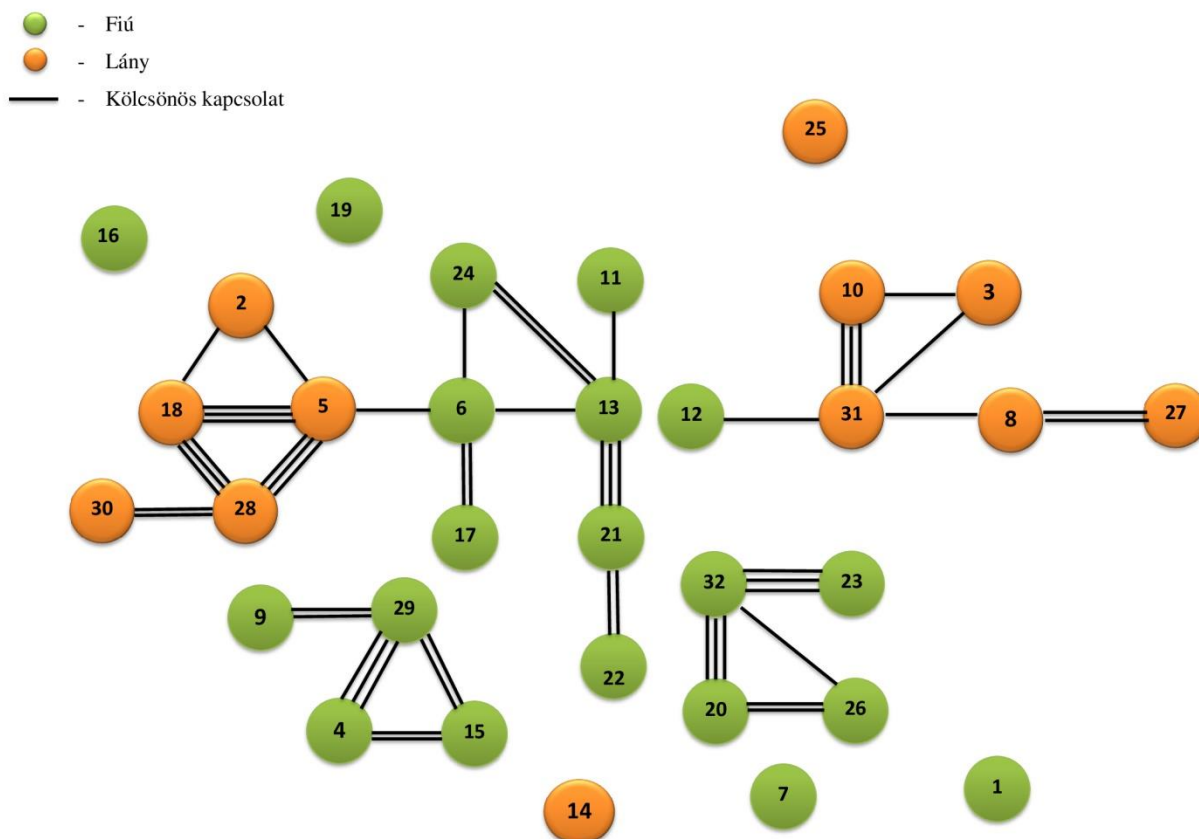
A kölcsönösségi táblázat alapján elmondható, hogy a csoportban 147 deklarált kapcsolatot számolhatunk meg, ebből 60 kapcsolat kölcsönös, ami a deklarált kapcsolatok 405-át teszi ki.

A kölcsönös kapcsolatokat tekintve a négyszeres kapcsolatok száma 2, a háromszorosaké 12, a kétszereseké 20, az egyszereseké pedig 26. A kölcsönösségi táblázat alapján lett felrajzolva a Mérei – féle szociogram.

A gyakorisági táblázat bemutatja, hogy a különböző kritériumcsoportok kérdéseire hány választás történt. Így megtudjuk, hogy a Rokonszenvi kérdések körében 283, a funkcionális kérdések körében 112, a képességi kérdések körében 137, a népszerűségi kérdésekben pedig 131 választás történt. A gyakorisági táblázatban továbbá jól kimutatható a negatív választások száma, mely a mi osztályunk esetében 68. Szintén ez a táblázat tartalmazza a több szempontú szociometria egyik fontos adatát, vagyis az eloszlási mutatót. Az összesített választások alapján az osztály eloszlási mutatója 20,7.

A szociogram felrajzolása a kölcsönösségi táblázat alapján történt. A kölcsönös rokonszenvi választások megmutatták az osztályon belül fennálló kapcsolatokat és csoportosulásokat. A felrajzolás során minden gyereket egy körlappal ábrázoltam,

melyben szerepel a gyermek sorszáma, és neme a szín lapján különíthető el. Az osztályban meglévő valamennyi kölcsönös kapcsolat feltüntetésével az alábbi szociogramot készítettem el:

4. ábra. Az UDG 2 osztályos tanulóinak szociogramja

Elmondható a szociogram alapján, hogy az osztályban négy elhatárolt spontán csoport van. Balról az első csoport 12 személyt foglal magába, ami az osztály 38%, szerkezetét tekintve kisebb tömbszerkezet, melyben megfigyelhető két zárt alakzat, egy háromszög és egy négyzet, valamint egy csillag alakzat is. Ennek a csoportnak három középpontja is van az 5, 6 és 13. Ők mindhárman 4-4 kölcsönös kapcsolattal rendelkeznek. Az 5-ös kislány az, akinek két háromszoros kölcsönös kapcsolata is van, mégpedig a 18-as és 28-as kislányokkal. Az 5-ös, 18-as és 28-as lányok háromszoros kölcsönös kapcsolattal rendelkeznek, tehát nagyon szoros zárt alakú háromszög alakzatú csoportot alkotnak. A 28-as gyerekek ezen kívül kétszeres kapcsolata van a 30 kislánnyal, akinek ez az

egyetlen kapcsolata. a 18-as és 5-ös kislányok közösen kapcsolódnak egyszeres erősségű kötődéssel a 2-es kislányhoz.

Az 5-ös kislány ezeken kívül még egyszeres kötődéssel kapcsolódik a 6-os kisfiúhoz, aki az ikertestvére. A 6-os kisfiú körül szerveződött kapcsolatok csillag alakzatot mutatnak, egy háromszög beékelésével. A 6-os gyerek kapcsolatai szerteágazóak, viszont nem túl erősek. Legerősebb kapcsolata egy kétszeres kötődés a 17-es kisfiúval, aki a kimutatás szerint csak a 6-ossal van kapcsolatban. A 6-os továbbá egy háromszög alakú kapcsolódási formának a része a 24-es és 13-as fiúkkal együtt. A háromszög alakzatban a 13-as és 24-es gyerekek kapcsolata egymással kétszeresen kölcsönös, míg a 6-ossal mindkettőjük kapcsolata csak egyszeres.

Így eljutottunk az első és egyben legtöbb gyermeket tartalmazó csoport harmadik központjához, a 13-as fiúhoz, aki az előbb említett háromszög alakú kapcsolódási formán kívül tagja még egy lánc alakzatnak is. Ezen az alakzaton belül a 13-as fiúnak erős, intim kapcsolata van a 21-es fiúval, aki kétszeresen kölcsönös kapcsolattal rendelkezik a 22-es gyerekekkel. A 22-es fiú több kapcsolattal nem rendelkezik. A 13-es gyermek továbbá kapcsolódik még a 11-es fiúhoz is egyszeres kötődéssel, akinek ez az egyetlen kapcsolata. A 11-es, 13-as, 21-es és 22-es gyerekek kapcsolata szintén láncként jelenik meg, melybe beékelődik a 6-os, 13-as, 24-es fiúk háromszög alakú kapcsolódása.

A negyedik gyerek, akinek szintén négy kölcsönös kapcsolata van, ez a 31-es kislány. A második csoportnak, tehát ő a középpontja. Ebben a csoportban 6 személy található, alakzata pedig egy háromszöggel megszakított lánc. A háromszög alakú kapcsolat a 31-es gyerek, vagyis a középpont és a 3-as, 10-es gyerekek között jött létre. A 10-es és 31-es gyerek között hármaskötődésű rendkívül erős, intim kapcsolat alakult ki. Hozzájuk csatlakozik a 3-as kislány, akit mindkettőjükhöz egyszeres kölcsönös kapcsolattal kapcsolódik. A 31-es kislány kölcsönösen kötődik a 12-es kisfiúhoz, azonban kötődésük gyenge, egyszeres kötődés. Megemlítendő, hogy ebben a csoportban a 12-es gyerek az egyetlen kisfiú és ez az egyszeres kötődés az egyetlen kapcsolata. Közte és a negyedik csoportban lévő 23-as számú gyerek között nagy a rivalizálás. A 31-es kislány továbbá, egyszeresen kapcsolódik 8-as kislányhoz, akinek kétszeres erősségű kapcsolata van a 27-es kislánnyal. Az információáramlás tehát végbemegy a peremen lévők felé.

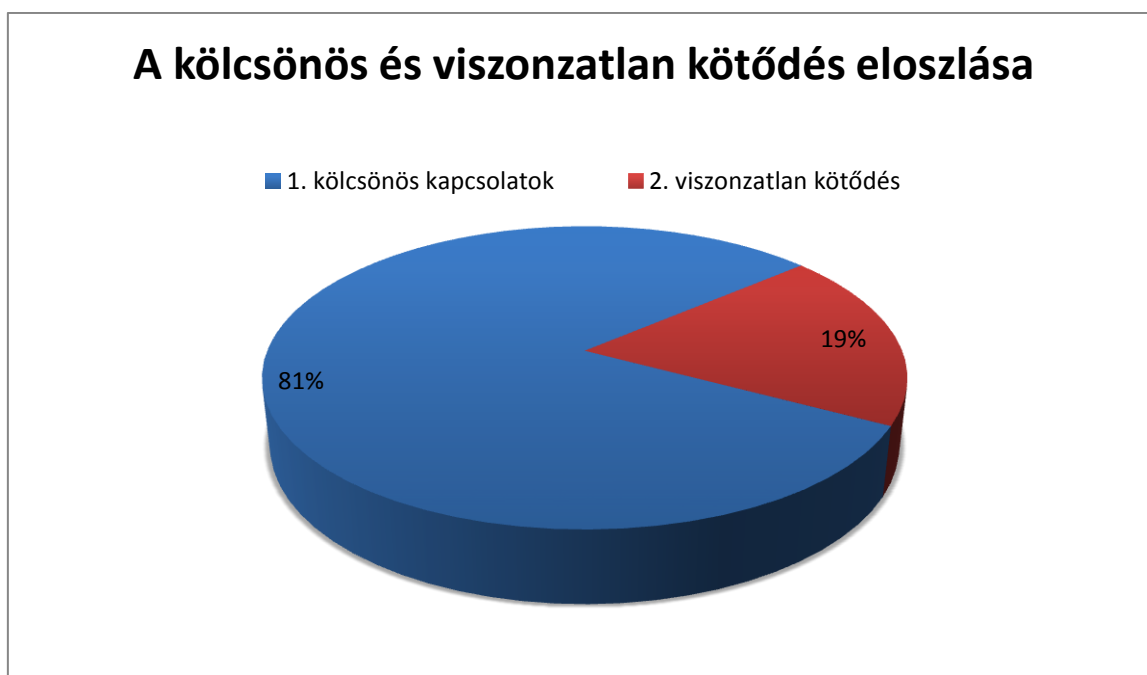
A harmadik csoport, egy fiúcsoport, négy taggal, mely a szociogramon a bal alsó részen helyezkedik el szintén egy zárt háromszög alakzatot alkot egyetlen elágazással. Ennek a csoportnak a 29-es kisfiú a középpontja, akinek három kölcsönös kapcsolata van. A legerősebb kapcsolat a 29-es és 4-es gyerek között figyelhető meg, ez egy háromszoros

kölcsönös kötődés. A 15-ös kisfiú kétszeres erősségű kapcsolattal kapcsolódik a 29-es és a 4-es gyerekekhez. A 29-es kisfiúnak van még egy kétszeres kapcsolata a 9-es gyerekekkel, akinek ez az egyetlen kapcsolata a csoportban.

A negyedik csoport szintén fiúcsoport, négy taggal, melynek tagja egy zárt háromszögű alakzatot tartalmaznak egyszeres elágazással. A csoport középpontjában a két háromszoros és egy egyszeres kapcsolattal rendelkező, 32-es sorszámú gyermek áll. Neki két háromszoros kapcsolata is megfigyelhető, az egyik ilyen kapcsolata a 23-es személlyel fedezhető fel, akinek ez az egyetlen kapcsolata, viszont e kapcsolat erős, intim. A 32-es fiú másik háromszoros kapcsolat pedig a 20-as személyhez köthető. Ezen kívül van még egy egyszeres kapcsolódása a 26-os gyerekekkel, aki kétszeresen kapcsolódik a 20-ashoz.

Alacsonynak tekinthető a peremen lévő tanulók száma, mindössze hat, ezek az 1-es, 7-es, 14-es, 16-os, 19-es és 25-ös tanulók. A vizsgálat értelmezése során meglepetésként ért a 16-os tanuló peremre kerülése. Személyes tapasztalataim által e gyerek az egyik legjobb tanuló, segítőkész, munkabíró, jó kognitív és motoros képességekkel rendelkező gyerek. A 1-es, 7-es, 19-es, 25-ös tanulók peremhelyzete talán gyenge tanulási teljesítményük miatt alakult ki, véleményem szerint a 25-ös és 1-es gyerekek agresszív megnyilvánulásai szintén közrejátszottak a peremre való kerülésben.

Összesítve a kölcsönösségi táblázat alapján készített szociometriát elmondható, hogy az osztályban tanuló gyerekek 81% rendelkezik kölcsönös kapcsolattal.

5. ábra A kölcsönös és viszonzatlan kötődések eloszlása

Mutatók kiszámítása

I. Szerkezeti mutatók

A mutatók közül elsőként a *szerkezeti mutatóval* foglalkozunk. A szociogramot mindenekelőtt abból a szempontból értelmezzük, hogy mennyire strukturált az a társas mező, melyet vázlatosan ábrázol. A szerkezeti mutatók körébe tartozik a *CM (centrális-marginális)* mutató.

1. Centrális-marginális mutató

A CM mutató a központ és a perem viszonyát fejezi ki. A központ megállapított kritériumai:

olyan zárt alakzat, amelyhez a vizsgált társas alakzat tagjainak legalább egynegyede (az általam vizsgált csoport esetében 8 fő) kapcsolódik. Fontos, hogy a csoport egy részét kommunikációs csatornákon át elérje.

Fontos kiemelni, hogy a perem viszonyjelenség, csak a központhoz való viszonyában létezik

A CM mutató tehát három adat viszonyítását tartalmazza:

1. a társas mező központi alakzatának a kiterjedését
2. az ennek befolyása alá vont társas övezetet
3. az ettől elkülönített perem (Mérei, 2011, 156).

A 2. osztály esetében abszolút számban $CM \text{ mutató} = 3 - 9 - 20$. Tehát a központi mag 3 személy (5, 6, 13), ennek a befolyása alá vont társas övezet 9 személy (közvetlenül a 2, 18, 28, 24, 17, 11, 21; közvetve a 30 és 22), az ettől elkülönített perem 20 fő (közülük 6 magányos). A magányosokon kívül a peremre kerültek egy 6 főt tartalmazó, központi személlyel rendelkező, háromszöggel megszakított lánc alakzat valamint két 4 tagból álló zárt háromszöget alkotó egy személytől kiinduló elágazást is magába foglaló alakzat tagjai.

2. A társas helyzet arányítása

A következő lépés a társas helyzet arányítása. Itt megfigyelésre kerül, hogy ki milyen szerkezetnek a tagja (páros, lánc, csillag, zárt: háromszög vagy négyzet, esetleg pár vagy magányos). Ezt leginkább táblázat formájában lehet szemléltetni. Egy személy tartozhat több alakzathoz is egyszerre.

Magányos	Páros helyzetűek	Lánchelyzet	Csillaghelyzet	Zárt alakzatok	
				Háromszög	Négyszög és nagyobb alakzat
6	-	12	5	16	4
18.7 %	-	37.5%	15.6%	50%	12.5%

1. táblázat *A közösség tagjainak elhelyezkedése a társas mezőben*

A mi esetünkben elmondható, hogy a csoport 50% tartozik zárt alakzathoz, ezen belül pedig háromszöghöz. Ezek a háromszöget alkotó csoportok szervezett közösségek, gazdag szokásrendszerekkel, valószínű, hogy a kiscsoportok rivalizálnak egymással.

A csoport 38% tartozik lánc alakzathoz, ami azt mutatja, hogy a kommunikáció gyors, nehezen alakul stabil közvélemény, a közösség tagjai befolyásolhatóak.

6 fő, vagyis a csoport 19% magányos, amely nem nagy hányada a csoport tagjainak, ebből kiindulva megállapítható, hogy a csoport jól irányítható, rendszerint nyugodt légkörű közösség.

2. Kohéziós mutató

A *kohéziós mutató* a következő, ami kiszámításra kerül. Ehhez elsősorban meg kell határozni a *kölcsönösségi indexet*.

a) *Kölcsönösségi index*

A kölcsönösségi index azt fejezi ki, hogy a társas mezőben lévő személyek hány százalékának van kölcsönös kapcsolata. Ez átlagban 85 – 90 % kell, hogy legyen. A kiszámítása a következő képen történik: a kölcsönös kapcsolatokkal rendelkezők számát elosztjuk a $n - 1$ - gyel, ahol n az osztály létszáma, majd megszorozzuk 100-zal. A mi esetünkben a kölcsönös kapcsolattal rendelkezők száma 26. Így jött ki a 84%, ami 1%-kal van az átlag alatt. Ebből következtethetünk arra, hogy a csoport kevésbé mozgósítható.

b) *Sűrűségi mutató*

Ez a kölcsönös kapcsolatok számának és a csoporttagok számának a hányadosa. Kifejezésre kerül általa az 1 személyre eső kölcsönös kapcsolatok száma. A mutató

átlagértéke 0,9 – 1,1 között van. Az általam vizsgált csoport sűrűségi mutatója az átlagot meghaladja, 1,8 %, ami azt jelenti, hogy a 2. osztály egy stabil közösség, a „mi” attitűd megfelelően kibontakozott.

c) *Kohéziós index*

Azt fejezi ki, hogy a társas mezőben a lehetséges kölcsönös kapcsolatoknak hány százaléka realizálódott. A kölcsönös kapcsolatok száma és a lehetséges kapcsolatok számának hányadosa. Ez kifejezhető $n(n-1)$ – ahol n a csoporttagok száma. A lehetséges kapcsolatokat pedig az $n(n-1)/2$ képlet segítségével kaphatjuk meg. A 2. osztályos tanulók csoportjában a lehetséges kapcsolatok száma 496. A mutató átlagértéke 10 – 13 A 2. osztály esetében ez a mutató 12. Mely beletartozik az átlagba. Tehát elmondható, hogy a lehetséges kapcsolatok 12% realizálódott.

d) *Viszonzott kapcsolatok mutatója*

A kölcsönösségi táblázat alapján kerül kiszámításra. A deklarált kapcsolatok összegét és a kölcsönös kapcsolatok összességét vesszük figyelembe. Ennek a mutatónak az átlaga 40 és 50 között van. Az általam vizsgált osztályban a viszonzott kapcsolatok mutatója 41%. Tehát a deklarált kapcsolatok 41% kölcsönös.

II. *Szerkezeti típusok*

Mivel az általam vizsgált csoport kölcsönösségi indexe 84 a sűrűségi mutató pedig 1,8, ezért a csoport szociogramja tehát egy *többközpontú szerkezet*. Jellemző rá, hogy a közösségnek több mint a fele zárt alakzatban helyezkedik el. Az adott csoport esetében 5 zárt alakzat is előfordul. Ezeket egy csillag és 3 lánc fűzi hálózatba. Megfigyelhető azonban a kisebb csoportoknál az egyneműség. Fiú – lány kapcsolat a szociogramon csak két helyen figyelhető meg.

III. *Csoportléggör mutatója*

A rokonszenvi választások esetében a szubjektív állásfoglalás történik. A funkcióra vonatkozó választások viszont a közhangulathoz igazodó, objektívebb beállítódást kívánnak. Ezekben a kérdésekben tehát a válaszadót nem a rokonszenvi motívumok, hanem a társas hatékonyság és rátermettség mérlegelése kell, hogy vezesse.

A csoportléggör mutatójába a bal oldalon a rokonszenvi, a jobb oldalára a funkció csoportba tartozó kérdésekre adott választások kerülnek. A szóródási számok

összegét elosztjuk az adott csoportba tartozó kérdések számával. Az általam vizsgált második osztályban a mutató személyes oldala (bal oldal) 2.7, a funkció oldal (jobb oldal) pedig 2,5. Ez alapján levonható a következtetés miszerint a személyes kérdések mutatója magas a funkció kérdések esetében pedig alacsony. Ez azt mutatja, hogy a személyes választások ebben a korban tartalmasabbak mint a funkcióra vonatkozóak. Rokonszenci konformizmus uralkodik, ami abban is megnyilvánul, hogy a közvélemény irányadó nem csak a funkcionális hanem rokonszenvi kérdések megválaszolásában is. A második osztályos csoport tagjai a rokonszenvi választásokban gyakran igyekeznek valamilyen vélt vagy valóságos előíráshoz igazodni.

IV. A társas jelentőség

Jelentősnek tekinthetjük a társas alakzatban azokat a személyeket, akiket a társaik gyakran választanak különféle szociometriai kritériumok alapján. Attól jelentős, hogy sokat szerepel a csoporttagok tudatában. Lehet rokonszenves és ellenszenves, pozitív és negatív funkció betöltője. Az ilyen személy kiemelkedik a csoportból.

Jelentőségérték

Ezt a gyakorisági táblázat globális szóródásaiból számítjuk ki. A táblázat három összesítő oszlopában az egyes oszlopok végösszegét elosztjuk annyival, ahány személy választott az adott területen. Pozitív, negatív és összesített választások szóródási értéket kapjuk meg. Jelentősnek a csoportban azok a tagok tekinthetőek, amelyek e három közül bármelyik oszlopban a szóródási mutató kétszeresét elérő számú szavazatot kapták. Másodrendűen jelentős az a személy, akinek kevesebb szavazata van, mint a szóródás kétszerese, de több mint a másfélszerese. (Mérei, 2011, 213).

Az általam vizsgált csoport esetében az összesített választásokat tartalmazó oszlopban a szóródási érték 20.7, melynek kétszerese 41.4, tehát az tekinthető jelentős személynek, aki több mint 41 szavazatot kapott. Mindezt tekintetbe véve négy személyt mondhatunk *jelentősnek*:

1. **28. F.G.** 70 választással
2. **18. M.K.** 52 választással
3. **5. D.Dzs.** 44 választással
4. **4. H.B.** 43 választással.

Másodrendűen jelentős személyként említhetőek azok a tanulók, amelyek 31 vagy attól több szavazatot kaptak az összesített szavazatok mezőjében. Ide tartoznak:

1. **20. P.B.** 39 szavazat
2. **9. Ko.D.** 34 szavazat

A pozitív választások csoportjában, a szóródási érték 4.8, tehát a kétszerese 9.6, így jelentősnek az a tanuló tekinthető, aki több mint 10 szavazatnak van birtokában. Ez alapján a *jelentősnek* tekinthető tanulók a következők:

1. **28. F.G.** 20 választás
2. **18. M.K.** 14 választás
3. **23. P.I.** 12 választás

Itt is meghatározhatjuk a másodrendűen jelentős személyeket, ha a szóródási mutató másfélszereséhez viszonyítjuk a tanulókra eső szavazatokat. Ebben az esetben 7 vagy annál több szavazattal kell, hogy rendelkezzen az adott személy ahhoz, hogy a *másodrendűen jelentős* csoportba tartozzon. Ilyen az adott esetben:

1. **12. L.R.** 7 választással

A negatív választások számításba vétele után 5.2 –es szóródási értéket kaptunk, ami azt jelenti, hogy az adott csoportban, ahhoz hogy valakit *jelentősnek* mondjunk, 11 szavazattal, vagy annál több szavazattal kell, hogy rendelkezzen az adott területen. A negatív választások esetében 2 személy került ki jelentősként:

1. **6. D.P.** 19 szavazattal
2. **25. Sz.D.** 11 szavazattal

A *másodlagos jelentőségű* személy az adott csoportban több mint 8 szavazattal kell, hogy rendelkezzen. Ilyen:

1. **17. M.O.** 9 szavazattal

Összességében elmondható, hogy a 3 csoportban együttvéve 7 személy illethető a *jelentős* jelzővel, valamint kiemelendő, hogy a 28. F.G. és a 18. M.K. kétszer is szerepel a listában. A *másodlagosan jelentős* személyek összesített száma pedig 4. Ezek közül a személyek közül a szociogramban 2 foglalt el központi szerepet, mégpedig az 5.-ös és a 6-os gyerek.

A tagolódási sor

A vizsgált társas mező hierarchiája a jelentőségértékek alapján. Ennek szempontjából öt kategóriába sorolhatóak be a vizsgált tanulók:

1. pozitív elsőrendű jelentésűek száma a csoportban
 1. **28. F.G.** 20 választás
 2. **18. M.K.** 14 választás
 3. **23. P.I.** 12 választás
2. pozitív másodrendű jelentésűek száma a csoportban
 1. **12. L.R.** 7 választása
3. azok száma, akik egyetlen oszlopban sem érték el a jelentőségértéket.
Ide tartozik a csoport 78%. Sorszámuk alapján az 1,2,3,7,8,10, 11, 13, 14, 15, 16, 19, 21, 22, 24, 26, 27, 29, 30, 31 és 32.
4. negatív másodrendű jelentőségűeknek a száma
 1. **17.M.O.** 9 szavazattal
5. negatív elsőrendű jelentőségűek száma
 1. **6. D.P.** 19 szavazattal
 2. **25. Sz.D.** 11 szavazattal

Jelentőségindex

Azt fejezi ki, hogy a vizsgált csoport tagjainak hány százaléka érte el legalább a másodrendű jelentőség küszöbét, annak pozitív vagy negatív jellegére való tekintet nélkül.

A 2. osztály esetében a jelentőségi index 34%, tehát 11 személy érte el a legalább a másodrendű jelentőség küszöbét.

Kizárási mutató

A pozitív és negatív első- és másodrendű jelentőségűek aránya. Tehát a mi esetünkben a pozitív első- és másodlagos jelentőségűek száma 4, míg a negatív első- és másodrendű jelentőségűek száma 3. Tehát a kizárási mutató 1,3.

Széli helyzet mutató

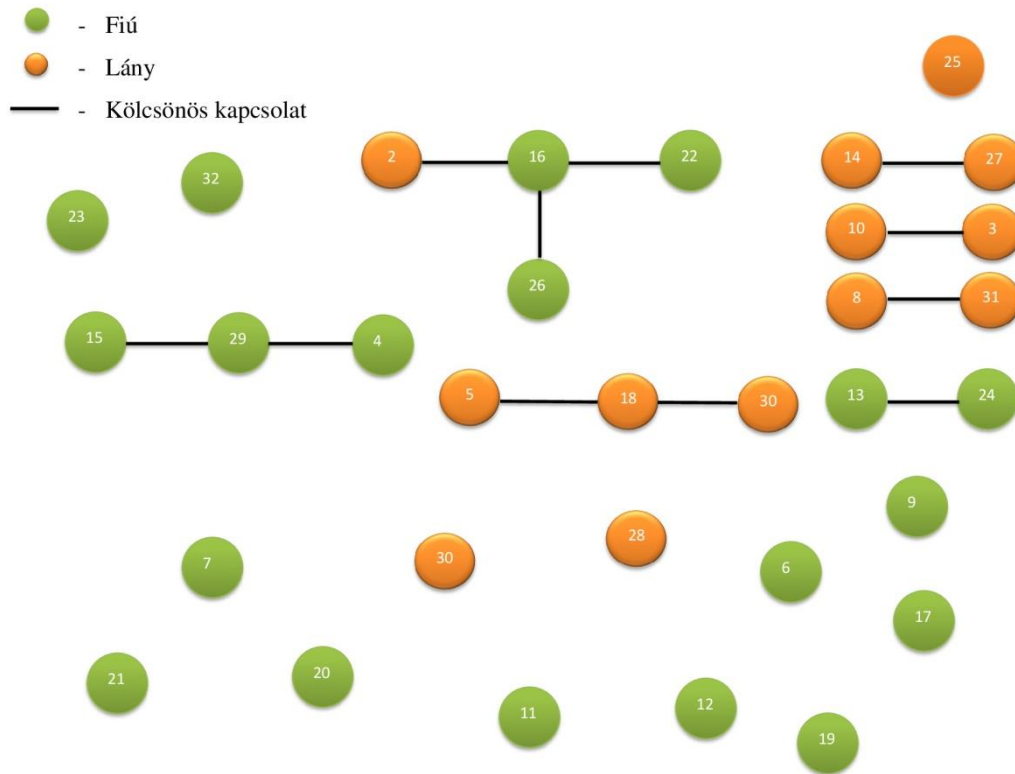
Arány melynek bal oldalára az elsőrendű pozitív és negatív jelentőségűek, jobb oldalára pedig a másodrendű pozitív és negatív jelentőségűek helyezkednek el. Az általam vizsgált csoport esetében bal oldalra a 7, jobb oldalán pedig a 4, ami 1,8-as mutatót eredményez. A

mutató tehát egyaránt jellemző arra a személyre, aki elérte a pozitív jelentőség küszöbét, és a csoportra, amelyből kiemelkedett.

A kinetikus szociogram

A szociometriai felmérés mellett a társas szerkezetek feltárására alkalmas még a rajzvizsgálat módszere. Az UDG 2. osztályával kinetikus iskolarajz tesztet végeztem, melyek eredményeit kölcsönösségi táblázatba foglaltam (1 melléklet). Ennek alapján sikerült megrajzolnom a kinetikus szociogramot, mely szemléletesen ábrázolja a rajzok általi információkat. Fontos kiemelni, hogy a rajzfelvételre egy héttel a szociometriai kérdőív kitöltése után került sor. A rajzfelvétel a feljebb már említett módon és instrukcióval történt. Fontos mozzanat volt azonban a kutatás elvégzésében a Vass Zoltán által megfogalmazott kinetikus iskolarajzhoz tartozó instrukciónak a módosítása. Az eredeti instrukció a következőképpen hangzott: *„Rajzold le magadat az iskolában a tanároddal és egy – két barátoddal úgy, hogy mindenki csináljon valamit!”* (Vass, 2011, 161.) Az általam módosított instrukció azonban a következőképpen hangzik: *„Rajzold le magadat az iskolában a tanároddal és egy – két társaddal úgy, hogy mindenki csináljon valamit!”* A változtatás kísérleti jellegű volt, mely azt a célt tűzte maga elé, hogy ezáltal a tanulók ne kizárólag a barátaikat tüntessék fel a rajzaikon, hanem esetlegesen azokat is, akikhez nem feltétlenül pozitív viszont köti.

A rajzvizsgálat alapján felrajzolt szociogram nagy mértékben eltér a szociometriai kérdőív vizsgálata alapján összeállított szociogramtól.

6. ábra. Az UDG 2 osztályos tanulóinak kinetikus szociogramja

Az osztályban a szociomátrix szerint három elhatárolt kis csoport van. A központi csoportnak az egyetlen négytagú csoport tekinthető. Ennek középpontjában a 16-os fiú áll, akinek 3 kölcsönös kapcsolata van, mégpedig a 2-es kislánnyal, a 22-es és 26-os kisfiúkkal. Ez az egyetlen olyan kapcsolat, amely nem homogén, tehát lány – fiú kapcsolat is jelen van.

A másik két kis csoport a lánc alakzatban jelenik meg. Mindkettő 3 személyt foglal magába, az egyik lányok csoportja a másik a fiúké. A fiúk lánc alakú csoportja a 4-es, 15-ös és 29-es tanulókból épül fel. Ennek központi személye a 29-es tanuló. Neki van közvetlen kapcsolata a 4-es és 15-ös kisfiúval, míg azoknak csak egy kölcsönös kapcsolatuk van, a 29-es tanulóval és egymással csak közvetett formában kapcsolódnak.

A következő hármas csoport középpontjában a 18-as lány helyezkedik el, akihez láncszerűen kapcsolódnak az 5-ös és 30-as kislányok.

E három csoport együttvéve 10 tagot foglal magába, ami azt jelenti, hogy a maradék 22 tanuló peremhelyzetbe került.

A kinetikus szociogramon négy pár található, melyből 3 lányos pár és 1 fiús. Ez összesen 8 tanulót foglal magába. A lányos párok a következők : 14 –es 27-es, 10-es 3-as, 8-as 31-es. A fiúk párját pedig a 13-as és 24-es tanulók alkotják.

14 tanuló az, aki a kinetikus szociogram alapján a magányosak, így a társas mátrix peremére kerültek. Ezek a tanulók a következők: 1-es, 6-os, 7-es, 9-es, 11-es, 12-es, 17-es, 19-es, 20-as, 21-es, 23-as, 25-ös, 28-as, 30-as és 32-es.

1. *A társas helyzet arányítása*

Magányos	Páros helyzetűek	Lánchelyzet	Csillaghelyzet	Zárt alakzatok	
				Háromszög és	Négyszög nagyobb alakzat
14	8	10	-	-	-
43.7 %	25%	31.2%	-	-	-

2. táblázat *A közösség tagjainak elhelyezkedése a társas mezőben*

2. *Kohéziós mutató*

a) *Kölcsönösségi index*

Az elkészített kölcsönösségi táblázat alapján kiszámítottam a *kölcsönösségi indexet*, melynek átlagértéke 85 – 90%. A kinetikus szociogram esetében ez a mutató rendkívül alacsony, mindössze 53%.

b) *Sűrűségi index*

Ez mutatja, hogy hány kölcsönös kapcsolat jut egy személyre. A kölcsönös kapcsolatok és a csoporttagok számának aránya, adja meg számunkra a sűrűségi indexet, melynek átlaga 0.9 – 1 Az egy körüli érték azt mutatja, hogy átlagosan két barátja van mindenkinek. A mi esetünkben ez a mutató is alacsony, mindössze 0,7.

c) *Kohéziós index*

A kinetikus szociometria alapján a kohéziós index 4,2, ami nagyon alacsony mutató, az átlagos 10 – 13 %-os mutatóhoz viszonyítva. Ez azt árulja el a csoportról, hogy nagyon az kicsi az együttes élmény, az összetartozás élménye. A két adat azt mutatja, hogy az adott esetben laza szerkezeti típusról beszélünk. Bár az 53%-os KI a halmazszerkezet kritériumainak felel meg.

d) *Viszonzott kapcsolatok mutatója*

A kinetikus iskolaraj alapján elkészített kölcsönösségi táblázat adataiból megkaptuk, hogy ez a mutató 18 %-os, ami az átlaghoz számítva, ami 40 – 50%, rendkívül alacsony.

A 2. osztály szociometriai mutatóit táblázatba foglaltam a jobb áttekinthetőség érdekében.

	Kérdőíves szociogram	Kinetikus szociogram
Kohéziós mutatók		
- Kölcsönösségi index:	84%	53%
- Sűrűségi index	1,8%	0,7%
- Kohéziós index	12%	4,2%
- Vizszonzott kapcsolatok mutatója	41%	18%
Szerkezeti típusok		
- Magányos	6 fő (18,7 %)	14 fő (43,7%)
- Páros szerkezetűek	-	8 fő (25%)
- Lánchelyzet	12 fő (37,5)	10 fő (31,2%)
- Csillaghelyzet	5 fő (15,6%)	-
- Zárt alakzatok:		
<i>háromszög</i>	16 fő (50%)	-
<i>négyszög</i>	4 fő (12,5%)	-

3. táblázat A 2. osztály szociometriai mutatói

A kérdőíves és a kinetikus szociogram összehasonlítása

A két szociogram között fennáll az az alapvető különbség, hogy a kinetikus szociogramon, csak egyszeres kötődések tüntethetők fel (hiszen egy rajzon egy adott személyt csak egyszer ábrázolnak) jelentős különbségek figyelhetők meg. Ezeket a szemléleteség kedvéért táblázatba foglaltuk:

Kérdőíves szociogram		Kinetikus szociogram
-----------------------------	--	-----------------------------

Több központú szerkezet Az osztály 38% a tömbszerkezet tagja, ahol két zárt alakzat, láncszerkezet és csillag alakzat is elhelyezkedik		Laza szerkezet (párok, láncok és magányosak) Nincs tömbszerkezet, nincsenek zárt alakzatok centrális szerkezetként a leágazásos láncszerkezet tekinthető
A tömbszerkezeten kívül egy lánc alapú és két háromszög alapú csoport is jelen van		A leágazásos láncszerkezeten kívül két 3 személyből álló láncszerkezet van jelen
Nincsenek párok (0%), a magányosak száma 6 fő (19%)		4 pár van jelen (8%), a magányosak száma 14 fő (43%)
A csoport központjai: 5-ös, 6-os, 13-as és 31 –es		A 6-os peremre került, magányos, a 13 –as és 31-es párok tagjai
A 16-os peremen lévő magányos személy		A 16-személy rendelkezik a legtöbb kapcsolattal, az egyetlen akinek 3 kölcsönös kapcsolata van
23-as fiú háromszoros kötődéssel rendelkezik		A 23-es fiú magányos, peremhelyzetben van
32- es fiú egy zárt háromszög alakzat tagja, két háromszoros és egy egyszeres kapcsolattal rendelkezik		a 32-es fiú magányos, peremhelyzetbe került
21 –es kisfiú a centrális szerkezeten belül a lánc alakzat tagja		a 21-es fiú magányos, peremhelyzetben van
11-es szintén a centrális szerkezet láncának tagja		a 11-es fiú peremhelyzetben van, magányos.
12 –es fiú egy láncszerkezet tagja		a 12-es fiú peremhelyzetbe került.
a 17 –es a 6-os központú csillag alakzat elágazását alkotja		a 17-es peremhelyzetben van, magányos
9-es egy zárt háromszöghöz csatlakozik		a 9-es magányos alakzat
a 28-as egy zárt négyzet tagja, két háromszoros és		a 28- es magányos, peremhelyzetben van.

egy kétszeres kapcsolattal rendelkezik.		
20 – as tanuló egy zárt háromszög alakzat tagja, egy háromszoros és egy kétszeres kapcsolattal rendelkezik		20-es szintén magányos és peremhelyzetben van

1. táblázat *A kérdőíves és kinetikus szociogram különbségei*

Hasonlóságok is adódtak a két szociogram összehasonlítása során. Egyes személyeket, kapcsoltokat érdemes kiemelni, hiszen mindkét szociogramon egyaránt jelen vannak. A hasonlóságokat szintén táblázatba foglaltam, a könnyebb áttekinthetőség érdekében.

Kérdőíves szociogram		Kinetikus szociogram
A18-as és 5-ös lányok között háromszoros kapcsolat van.		A kapcsolatuk megmaradt, lánc alakzatnak a tagjai.
a 30-as kislány közvetve kapcsolódik a 18-as és 5-öshöz		A 30-as kislány közvetlenül kapcsolódik a 18-ashoz, láncot alkotva.
A 4-es, 15-ös és 29-es zárt háromszöget alkotnak		A kapcsolatuk megmaradt, egy láncot alkotnak, melynek közepén a 29-es helyezkedik el.
a 10-es és 3-as kislányok tagjai egy zárt háromszögnek.		Kapcsolatuk megjelenik, párt alkotnak.
A 8-as és a 31-es kislányok zárt háromszögű alakzat tagjai		Kapcsolatuk itt is látható, párt alkotnak.
A 13-mas és 24-es fiúk zárt háromszögnek a tagjai		Megjelenik kapcsolatuk, párt alkotnak
Az 1-es, 7-es, 19-es és 25-ös tanulók magányosak és peremhelyzetben vannak		Az 1-es, 7-es a 19-es és 25-ös gyerekek ebben az esetben is magányosak és a peremet alkotják

2. táblázat *A kérdőíves és kinetikus szociogram hasonlóságai*

Összességében elmondható, hogy a két szociogram vizsgálatkor jelentős eltérésekkel találkozunk. Mint már feljebb is említettem a két vizsgálat elvégzése között egy hét telt el.

Viszonylag rövid idő, a társas szerkezet azonban mégis magas fokú változékonyságot mutat. Ennek oka elsősorban a kisiskolásokra jellemző laza szerkezetű csoportosulások és azok rövidéletűsége. Szerepet játszik ebben az, hogy kisiskoláskorban még mindig nagyon hangsúlyosak az emocionális folyamatok. Ugyanakkor az is figyelembe kell vennünk, hogy Mérei meghatározásaiban is úgy szerepel a szociogram, mint a csoport, a társas mező pillanatnyi állapotának térképe (Berghauer-Olasz, 2016).

A 2. osztályban 11 főnek – ami az adott csoport 34%-a – a kapcsolata megjelennek mindkét szociogramon. Ebből arra a következtetésre juthatunk, hogy ezek a kapcsolatok többnyire állandósultak. Valamint 4 személy mindkét szociogramon a peremen helyezkedik el, magányosan, egyetlen kölcsönös kapcsolat nélkül. Ők az osztály 13%-át teszik ki. A kérdőívek vizsgálata, és az adatok kölcsönösségi táblázatba való foglalása során viszont szembeötlő volt, hogy a 7-es kisfiút többször is jelölték, leginkább rokonszenvi kérdésekben. Míg az 1-est és 25-öst egy – egy tanuló jelölte, a 19-est pedig kettő.

Összefoglalás

A társas kapcsolatok nagy jelentőséggel bírnak a személy számára. A gyermek már az anyaméhben is kötődik édesanyjához, a születés után pedig látható jelei is vannak e kötődésnek. Az anya – gyermek kapcsolat nem veszti el jelentőségét később sem. A család

kötődései után az intézményes nevelés kapcsolatai válnak személyiségformálónak. A családon belüli kapcsolatok alapjául szolgálnak a társas kapcsolatoknak, amelyek már óvodás korban elkezdődnek és a gyerek növekedésével egyre inkább kifejlődnek. Kisiskolás korban már nagyon jól megfigyelhető a társak iránti érdeklődés, a kommunikáció és interakció, valamint a együttműködés. Míg első osztályban leginkább a tanító néni a legfőbb minta, az ő véleménye, értékrendje a mérvadó minden gyerek számára, addig a 8-9. évtől ez látványosan átvált a kortársak irányába. Már mindinkább az osztálytársak véleménye számít, nem annyira a felnőtteké. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy érzelmileg eltávolodna a felnőttektől, csupán a hozzájuk fűződő kapcsolat jellege változik meg. Az osztály, kezdetben még nem is közösség, hanem inkább csak halmaz, fokozatos fejlődéssel válik közösséggé.

Dolgozatomban külön fejezeteket szenteltem a rajzelemzés és a szociometria módszereinek bemutatására. A rajzelemzés Vass Zoltán nagyszerű feltalálása, amely által betekintést nyerhetünk a gyermekekben végbemenő, esetleg rejtett, elfojtott érzelmeibe is. A szociometria megteremtője Moreno, azonban Magyarországon Mérei volt az, aki tökéletesítette ezt, valamint megalkotta a több szempontú szociometriát. Ez által vált elérhetővé számunkra a társas kapcsolatok mélyebb vizsgálata.

Munkám során a szakirodalmat gazdagon felhasználva kutattam én is a gyermek társas kapcsolatainak területét. Valamint kutatásomban felmértem egy adott osztály társas szerkezetét két féle módszerrel, a szociometriával és a rajzvizsgálattal. A szociometriai felméréshez hozzátartozott a kérdőíves lekérdezés, valamint az így kapott adatok táblázatba foglalása. Majd a kölcsönösségi táblázat alapján a szociogram megrajzolása. A rajzvizsgálat eredményeiből szintén kölcsönösségi táblázat készült, majd ennek szemléltetése szociogram által.

Eredményeimet összefoglalva elmondhatom, hogy a két szociogram jelentős mértékben eltér egymástól. Ez azt tükrözi, hogy a kisiskolás korban lévő gyerekekre a rövid életű, laza szerkezetű csoportosulások jellemzőek. Szintén az eredmények magyarázatára szolgál, hogy ebben a korban a gyerekek nagy része még érzélemvezérlésű, emocionális folyamatai hangsúlyosak. Akadnak azonban olyan csoportosulások az általam vizsgált 2. osztályban, amelyek mindkét szociogramon megtalálhatóak. Ezekről elmondható, hogy erősebb viszony fűzi egymáshoz őket.

A munkám során elértem kitűzött célomat. Sikerült feltárnom a 2. osztályos tanulók társas kapcsolatait, a csoportban uralkodó rangsorokat, hierarchiákat valamint a csoport *jelentős* és perifériára szorult tagjait is megismerhettem.

Резюме

Соціальні стосунки мають велике значення для розвитку особистості. Дитина ще в утробі матері починає до неї прив'язуватись, що проявляється в подальшому житті. Зв'язок матері та дитини не втрачає значимості в подальшому. На основі дитячо-батьківських відносин вже в садочках формуються міжособистісні стосунки з однолітками. Ці відносини чітко можна спостерігати вже в молодшому шкільному віці, коли учні починають цікавитись один- одним та навчаються співпраці.

Під час роботи я глибоко вивчала наукову літературу про міжособистісні стосунки дітей, також дослідила відносини в одному класі. В даному дослідженні використала дві методики: соціометрію та аналіз малюнків. До соціометричного

дослідження відносилось анкетування та формування таблиці на основі отриманих даних. В подальшому на основі таблиці взаємності створення соціограми. На основі малюнків також створили таблицю взаємності та задля її ілюстрації також створили соціограму.

На основі отриманих даних можу зазначити, що дві соціограми багато в чому відрізнялись. Це може означати, що в молодшому шкільному віці притаманні короткотривалі та гнучкі зв'язки. Також це можна пояснити що в цьому віці діти більше керуються емоціями та почуттями. Та все ж існують в даному класі і сталі зв'язки за двома соціограмами. Про них можемо сказати, що їх об'єднують сильніші зв'язки.

Під час роботи я досягла власної мети дослідити міжособистісні зв'язки учнів 2 класу. Крім цього побачити їхню ієрархію серед учнів, лідерів та витіснених серед них.

Felhasznált irodalom

1. Adler, A.: *Emberismeret*. Budapest, Göncöl Kiadó, 1990.
2. Andorka, R.: *Bevezetés a szociológiába*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006.
3. Atkinson R. – Hilgard E. : *Pszichológia*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005.
4. Bálint, A. : *Anya és gyermek*. Budapest, Párbeszéd Kiadó, 1990.
5. Berghauer-Olasz, E.: *A kinetikus iskolarajz mint közösségek rejtett kapcsolatainak feltáró módszere. Doktori értekezés*. Pécs, Kézirat, 2016.
6. Bergman, A.: *Az anyaöltől a külvilágig: a tér használata szeparációs – individuációs fázisban*. In: Péley B. (Ed): *A kapcsolatban bontakozó lélek*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2004.
7. Bowlby, J. : *A biztos bázis*. Budapest, Animula Kiadó, 2009.

8. Buda B. : *A személyiségfejlődés és a nevelés szociálpszichológiája*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1986.
9. Cole M. - Cole R. Sh.: *Fejlődéslélektan*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006.
10. Feuer M.: *A testvérkapcsolatok jelentősége*, In: *Család, gyermek, ifjúság*, 1988/2.
11. Forgács J.: *A társas érintkezés pszichológiája*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2002.
12. From E.: *A szeretet művészete*. Budapest, Háttér Kiadó, 2012.
13. Ericson, E. H.: *Gyermekkor és társadalom*. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
14. Hardi I.: *Dinamikus rajzvizsgálat*, Budapest, Medicina Könyvkiadó Rt, 2002.
15. Hidas Gy. – Raffai J. – Vollner J.: *Lelki köldökszinór*. Budapest, Helikon Kiadó, 2013.
16. Horst P.: *Testvérek – szeretet és versengés – életünk leghosszabb kapcsolata*, Nordex Kft. Dialog Campus Kiadó, 2015.
17. Inántszy – Papp J. – Máth J.: *A szülőkhöz való kötődés és az óvodai társas kapcsolatok*. In: *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2004/2.
18. Kast V.: *A személyiség születése*. Budapest, Park Kiadó, 2006.
19. Kelemen L.: *Pedagógiai Pszichológia*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1981.
20. Kiss T. (1967): *Gyermeklélektan*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1967.
21. Kósáné Ormai V.: *Fejlődéslélektani vizsgálatok*. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1985.
22. Lengyel Zs.: *Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris Kiadó, 1997.
23. Lengyel Zs.: *Szociálpszichológia*, Budapest, Osiris Tankönyvek, 2002.
24. Mészáros A. : *Az iskolai szociálpszichológia jelenségvilága. Egyetemi és főiskolai tankönyv*, ELTE Eötvös Kiadó, 2002.
25. Mérei F. – Binét Á.: *Gyermeklélektan*. Budapest, Gondolat, 1981.
26. Mérei F. : *Közösségek rejtett hálózata*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
27. Mérei F.: *A társkapcsolatok megszilárdulása. Csoportlélektani vizsgálatok óvodában*. In: *Társ és csoport: Tanulmányok a genetikus szociálpszichológia köréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989.
28. Mérei, F.: *Szociometria, a mikromilió szociálpszichológiai vizsgálata*. In: *Orvosi pszichológia*. (Ed: Tariska István), Budapest, 1974.
29. Mérei, F.: *Társ és csoport*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989.
30. Mönks, F. - Knores A.: *Fejlődéslélektan*. Budapest, Urbis Könyvkiadó, 2004.
31. Pléh Cs. – Borsoss O.: *Bevezetés a pszichológiába*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004.
32. N. Kollár K. – Szabó É. : *Pszichológia pedagógusoknak*. Budapest, Osiris Kiadó, 2004.

33. Pálffy K. : *Bevezetés a Pszichológiába*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1989.
34. Péley, B.: *A kapcsolatban bontakozó lélek*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2004.
35. Proklábné Balogh K. : *Iskolapszichológia*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988.
36. Ranschburg J. : *Én és a többiek*. Saxum Kiadó Kft, 2012.
37. Ranschburg J.: *Rögök az úton*. Alföldi nyomdi, Saxum Kiadó, 2007.
38. Raffai J. : *Megfogantam tehát vagyok. Párbeszéd a babával az anyaméhben*. Budapest, Útmutató Kiadó, 2000.
39. Stocker A. – Hargitai R.: *Az anya – magzat kötődés narratív pszichológiai vizsgálata*. 2007.
40. Sehringer, W.: *Érzelmek diagnosztikája gyerekrajzok alapján? Módszertani vonatkozások. Egy képzési és gyakorlati útmutató vázlat*. In: *Lelki folyamatok dinamikája*. (Ed: Sehringer, W. – Vass, Z.) Budapest, Flaccus Kiadó, 2005.
41. Stern, N. D. : *A csecsemő személyközi világa*. Budapest, Animula Kiadó, 2002.
42. Teuer Mária: *A testvérkapcsolatok jelentősége*. In: *Család, gyermek, ifjúság*. 1988/2.
43. Vajda Zs.: *A gyermek pszichológiai fejlődése*. Budapest, Heliko Kiadó Kft, 2006.
44. Vajda, Zs. – Kósa, É.: *Neveléslélektan*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005.
45. Vass, Z. : *A rajzvizsgálat pszichodiagnosztikai alapjai*, Budapest, Flaccus Kiadó, 2013.
46. Vass, Z.: *A képi kifejezéspszichológia alapkérdései*, Budapest, LHarmattan, 2011.
47. Vass,Z.: *A psychological interpretation of drawings and paintings. The SSCA method: A systems analysis approach*. Budapest, Alexandra, 2011.
<http://www.freado.com/read/11970/a-psychological-interpretation-of-drawings-and-paintings>)
48. Vass, Z.: *A képi kifejezéspszichológia alapkérdései - szemlélet és módszer*. Budapest: L'Harmattan, 2011.
49. Vekerdy T. : *Az óvoda és az első iskolai évek – a pszichológus szemével*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1989.
50. Zsolnai An: *Kötődés és nevelés*. Eötvös József Könyvkiadó. Budapest, 2001.
51. Zsolnai A.: *A gyermekkori kötődések vizsgálatának egy lehetséges eszköze*. Acta Univ. Szeg. de A. J. nom Sectio Paed. et Psych. No. 29. Szeged, 1987.
52. Zsubrits A.: *A kisgyermek kötődésrendszerének az alakulása*. In: *Képzés és Gyakorlat* 10. évfolyam 2012. 3-4.

Ábrák jegyzéke

1. ábra. A differenciálási elmélet sematikus ábrázolása.....	11
2. ábra A párhuzamosság elméletének sematikus ábrázolása.....	11
3. ábra. A szelf érzés formái	18
4. ábra. Az UDG 2.osztályos tanulóinak szociogramja.....	44
5. ábra. A kölcsönös és viszonzatlan kötődések eloszlása.....	46
6. ábra A UDG 2. osztályos tanulóinak kinetikus szociogramja.....	53

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat. A közösség tagjainak elhelyezkedése a társas mezőben.....48
2. táblázat. A közösség tagjainak elhelyezkedése a társas mezőben.....54
3. táblázat. A 2. osztály szociometriai mutatói..... 55 - 56
4. táblázat. A kérdőíves és kinetikus szociogram különbségei.....56 - 57
5. táblázat. A kérdőíves és kinetikus szociogram hasonlóságai.....58

Melléklet

Kérdőív

NÉV: _____

Instrukció: Ezen az órán egy kérdőívet fogunk kitölteni, amelyet más iskolában is kitöltöttek a tanulók. A legtöbb kérdésre neveket kell írni. Figyelj, hogy legalább egy nevet leírj, de nem írhatasz háromnál többet. Magadat nem írhatod. Amit a lapra írtok, azt senki sem fogja megtudni. Válaszoljatok minden kérdésre és önállóan dolgozzatok!

1. Szerinted ki a legokosabb az osztályban?

1. _____
2. _____
3. _____

2. Ki a legjobb barátod az osztályban?

1. _____
2. _____
3. _____

3. Ki az, akinek a viselkedése a legjobban tetszik neked az osztályból?

1. _____
2. _____
3. _____

4. Kihez fordulnál az osztálytársaid közül, ha bajban lennél?

1. _____

2. _____
3. _____

5. Kik azok a tanulók, akiket a többiek a legkevésbé szeretnek?

1. _____ Miért? _____

2. _____ Miért? _____

3. _____ Miért? _____

6. Ha a tanárnőd kérdéseket tenne fel valamelyik tantárgyból, ki lenne az az osztályból, aki a legtöbbször tudna válaszolni?

1. _____
2. _____
3. _____

7. Kik azok az iskolatársaid, akikkel órák után is szívesen találkozol?

1. _____
2. _____
3. _____

8. Ki tudna egy osztálykirándulást a legjobban megszervezni az osztálytársaid közül?

1. _____
2. _____
3. _____

9. Kik azok az osztálytársaid akiket a legjobban szeretik a tanárok?

1. _____ Miért? _____

2. _____ Miért? _____

3. _____ Miért? _____

10. Melyik a kedvenc tantárgyad?

1. _____

Miért?

11. Szerinted ki lesz híres ember akkor, amikor befejezitek az iskolát? (énekes, táncos, focista, festő, stb.)

1. _____

Miért?

12. Melyik tantárgyat nem szereted ?

1. _____

Miért?

13. Kiket hívnál meg, ha születésnapit rendeznél?

1. _____
2. _____
3. _____

14. Kit szeretnél osztályfelelősnek?

1. _____
2. _____
3. _____